

aneb co se skrývá za projekty
ELI A HiLASE

Jiří Limpouch
(jiri.limpouch@fjfi.cvut.cz)

Týden vědy na FJFI, 14. 6. 2015 v Praze

Fakulta jaderná a fyzikálně inženýrská ČVUT, Břehová 7, Praha 1
katedra fyzikální elektroniky, Trojanova 13, Praha 2 a V Holešovičkách 2, Praha 8

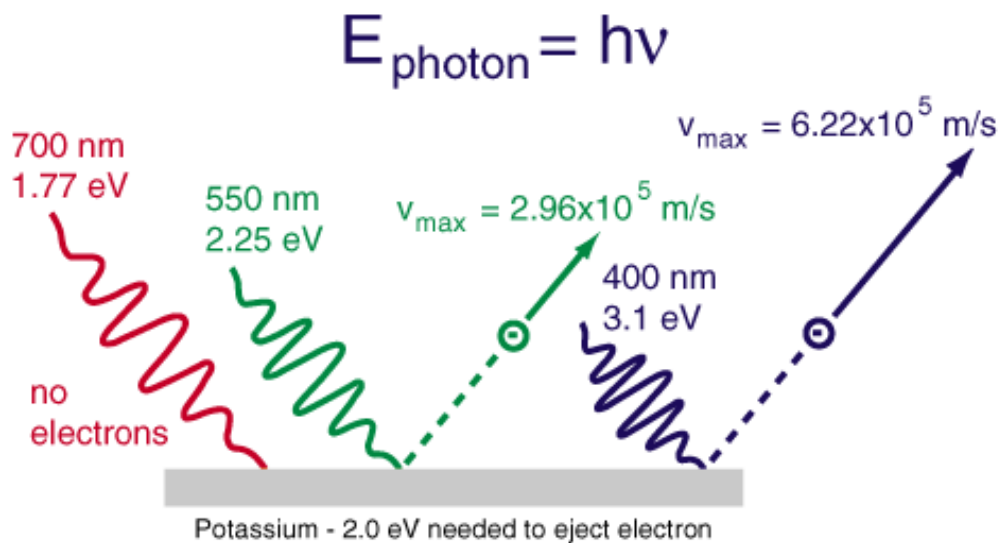
O čem si budeme povídat ?

- Co je světlo a co je laser?
- Co je elektromagnetická vlna?
- Jak laser funguje? Jak se zesilují krátké laserové impulsy?
- Jaký vypadají malé a velké impulzní lasery v ČR a ve světě?
- Jak bude vypadat laser ELI?
- Co se stane, když laserový svazek dopadne na terč?
- Co je to plazma? K čemu bude laser ELI sloužit?
- Projekt HiLASE – vývoj impulzních laserů s vysokou opakovací frekvencí pro průmyslové aplikace

Co je světlo a co je laser?

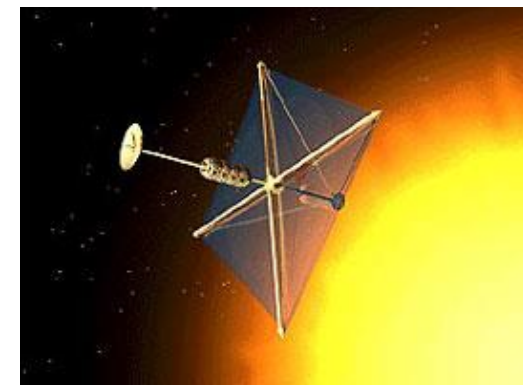
- **Laser** (akronym „**L**ight **A**mplification by **S**timulated **E**mission of **R**adiation“ – česky zesilování světla stimulovanou emisí záření)
- Je to optický zdroj **elektromagnetického záření** (což je světlo v širším slova smyslu) a má následující důležité vlastnosti:
  - Je vyzařováno ve formě **úzkého svazku**
  - Je **monochromatické** (tzn. česky má jednu barvu)
  - Je **koherentní**

- Světlo má dvojí povahu - **dualita**
  - **Částicovou** – fotoelektrický jev (částice světla – **fotony**, mají danou energii **E** a hybnost **p**)

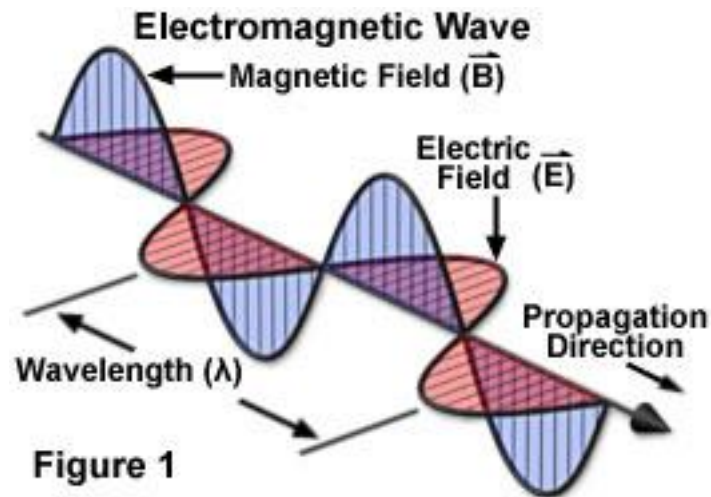
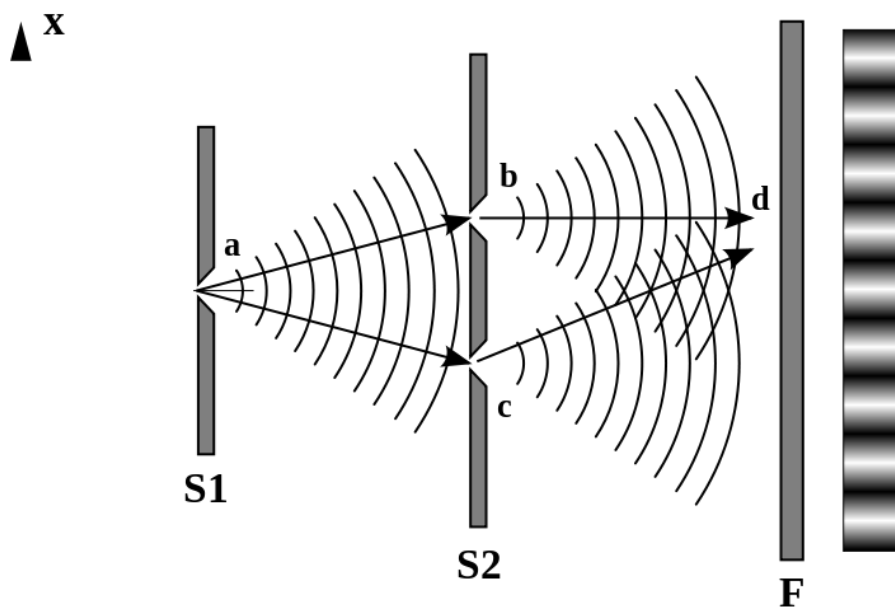

Photoelectric effect

Záření má hybnost - existuje **tlak záření** (hybnost za sekundu na jednotku plochy)

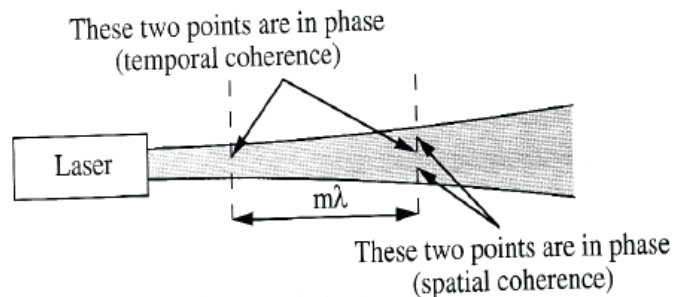
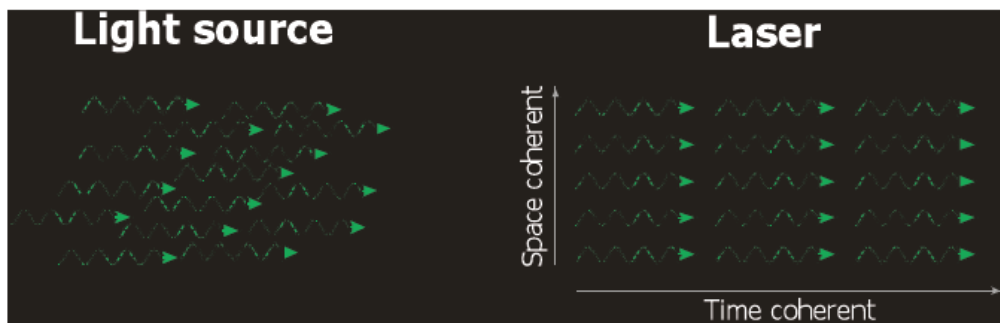
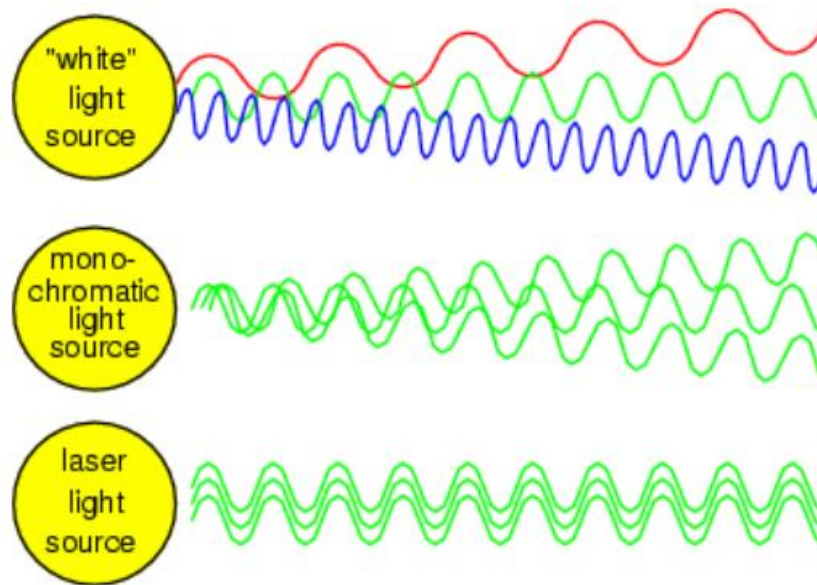

- Světlo má dvojí povahu – **dualita**
  - **Vlnovou** – štěrbinový experiment (elektromagnetické vlny mají vlnovou délku $\lambda = h/p$ a frekvenci $\nu = E/h$)

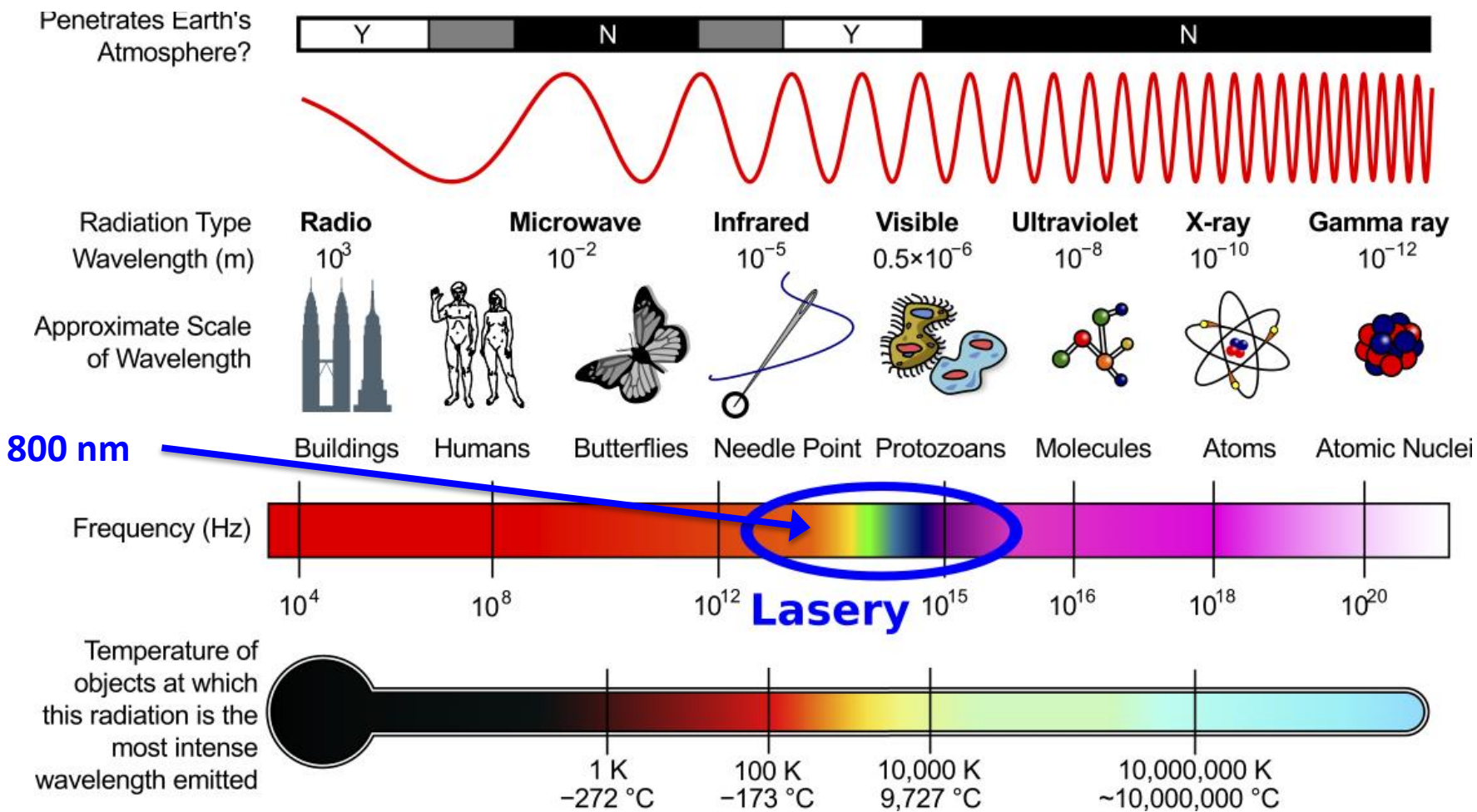
Další vlastnosti las. záření

- **Monochromaticita**
všechny vlny mají stejnou vlnovou délku
- **Koherentnost**
vlny mají stejnou fázi

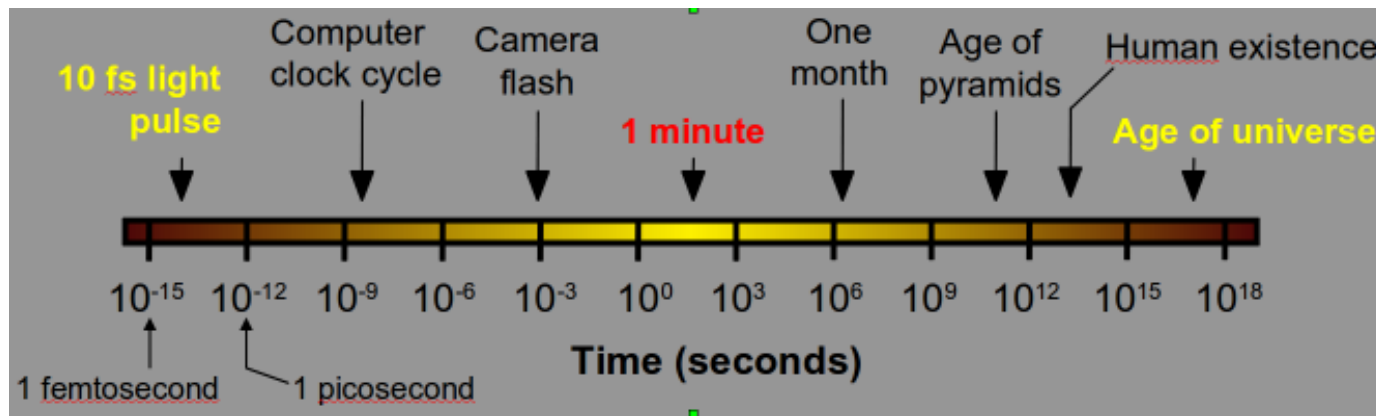

Vlnová délka – prostorové měřítko

Délka impulsu – časové měřítko

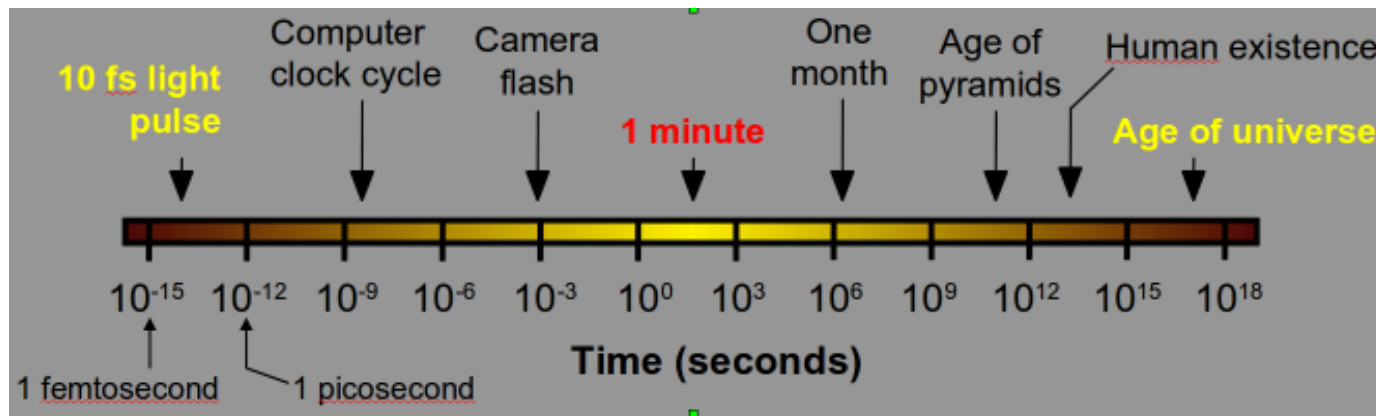
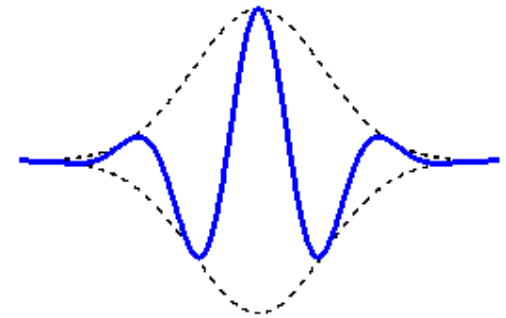
- Optické lasery – periody řádu jednotek fs (2.7 fs pro 800 nm)
- 1 fs je stejná část minuty jako minuta část věku vesmíru
- Impulsní lasery – délka impulsů ns-ps, v posledních 20 letech i desítky fs

Délka impulsu – časové měřítko

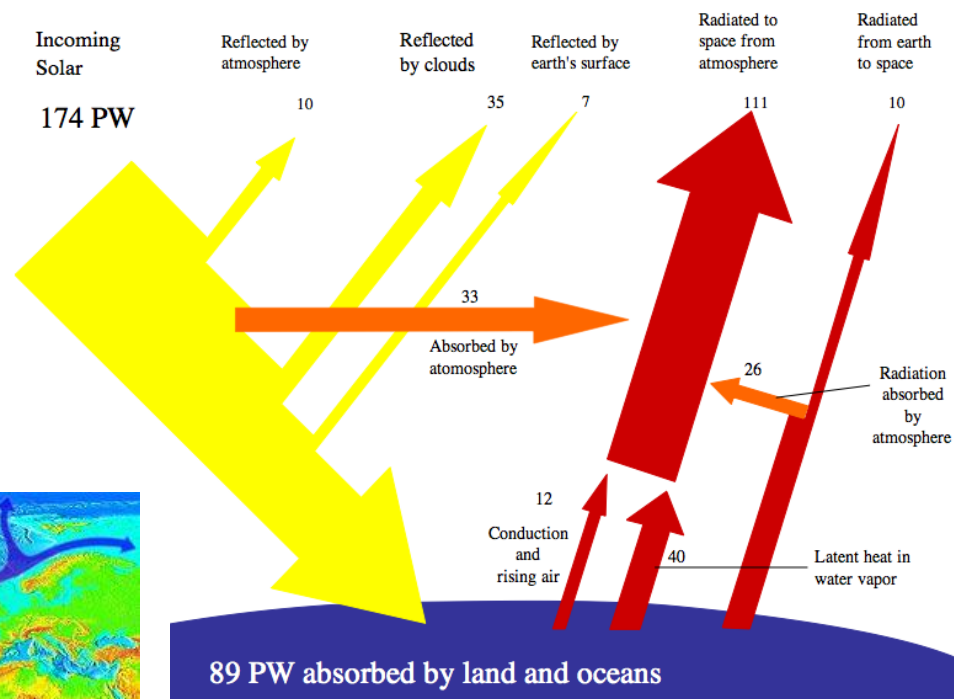
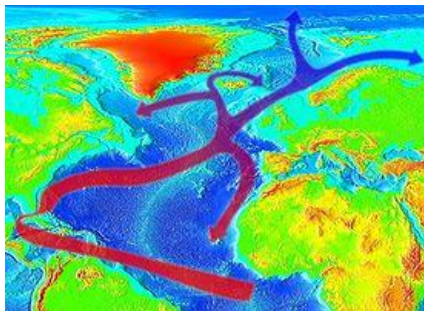
- Dnes nejkratší laserové impulsy 5 fs (2 periody)
- Kratší impulsy lze získat HHG - $N(h\nu) \rightarrow h(N\nu)$
- 1 ns impuls $\rightarrow$ 30 cm balík fotonů,
1 fs impuls $\rightarrow$ 0.3 μm balík fotonů

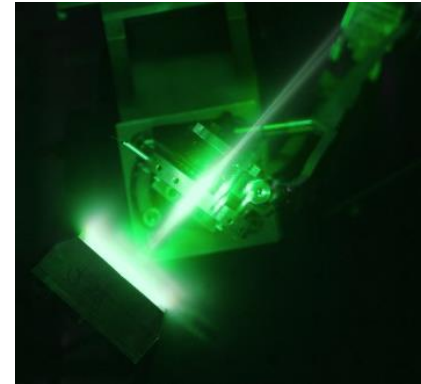
- Energie fotonu jednotky eV (1.55 eV), 10^{19} fotonů na J.
- Největší dosažená energie laserového pulsu – 26 kJ.
- Kinetická energie náboje vystřeleného z pušky M16 – 1.8 kJ.
- Laser NIF se 192 laserovými svazky má cca 1.8 MJ.
- Pro srovnání přibližná nutriční hodnota tyčiny Snickers 1.2 MJ.
- Průměrná energie blesku 1 GJ.

- Krátká doba trvání - vysoký výkon i při nízké energii.
- Např. $10 \text{ mJ} / 10 \text{ fs} = 1 \text{ TW}$
(1000 bloků Temelína z laseru na větším stole!)
- Dnes lasery o výkonu 1 PW.
- Tepelný výkon Golfského proudu 1.4 PW.

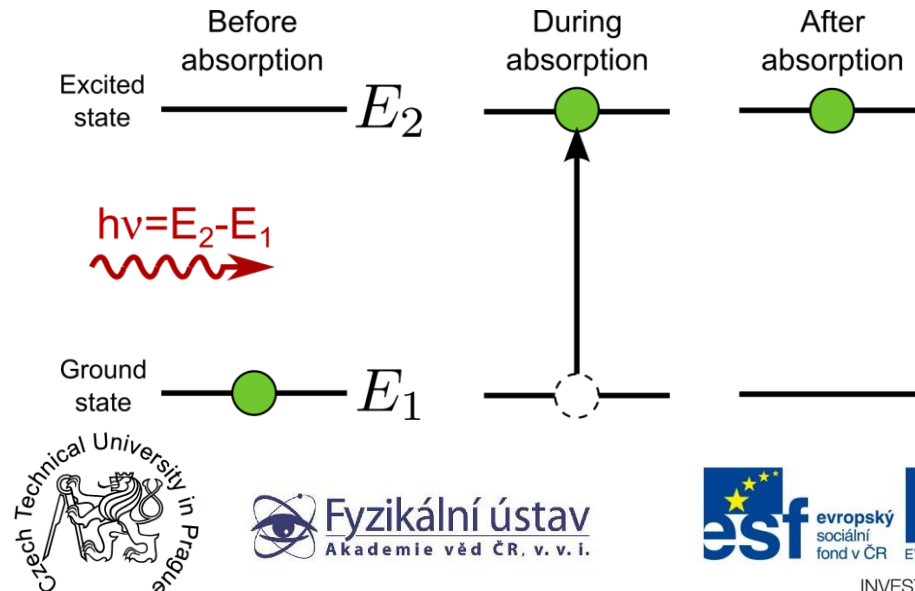

- **V ELI – Beamlines lasery o špičkových výkonech až 10 PW!**
- Fokusace do oblasti několika μm^2 - 10^{24} W/cm².
- Materiál se začíná odpařovat při 10^{13} W/cm² (u krátkých fs pulsů, u delších pulsů stačí 10^9 W/cm²).
- Na zemi je intenzita slunečního světla 0.1 W/cm².
- ELI je veškerý vyzářený výkon slunce (tj. cca 10^{26} W) v ploše 10 x 10 cm!

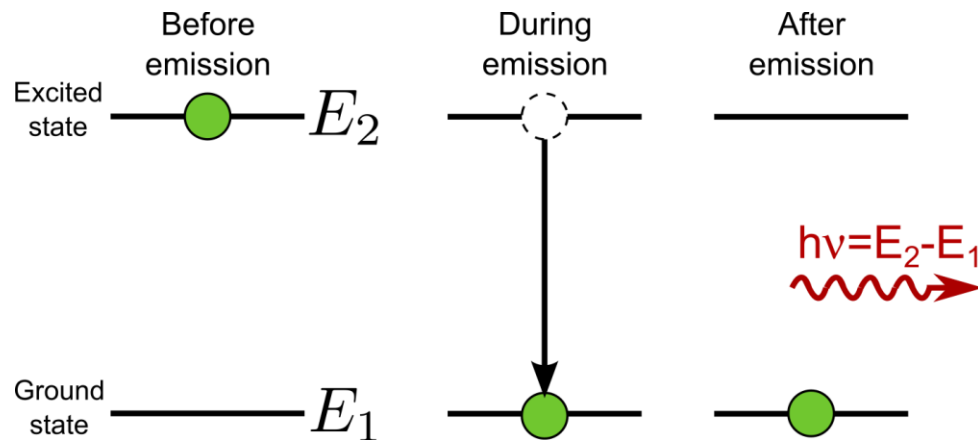
Generace laserového záření

- Pro generaci laserového záření jsou důležité 3 procesy.
- **Absorpce** – molekula/atom získá energii a přejde do excitovaného stavu.
- Může se jednat o změnu vibrace nebo rotace molekuly, přechod elektronu na jinou hladinu atomu.

Generace laserového záření

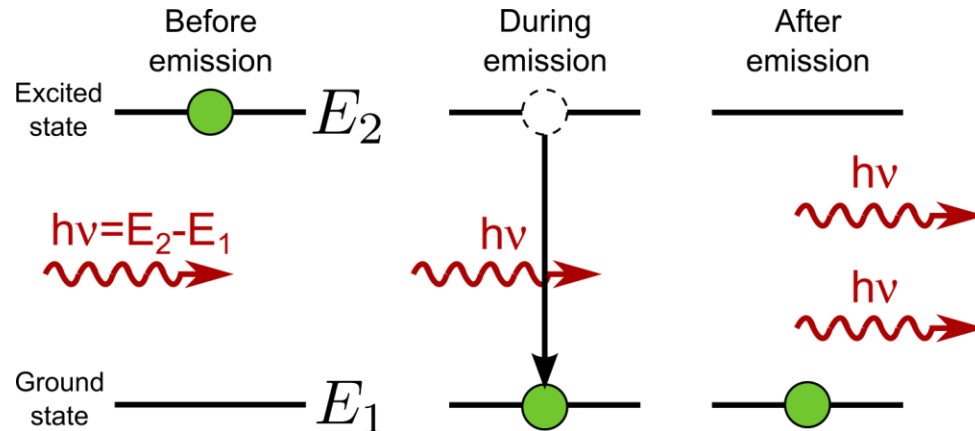
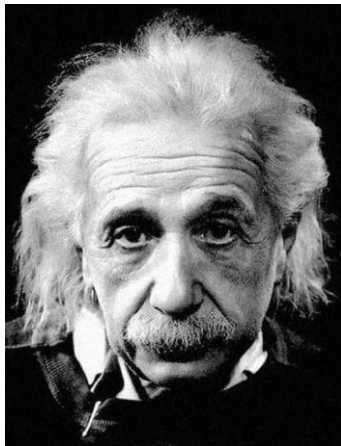
- Excitovaný stav je nestabilní.
- Po určité době přechází samovolně molekula/atom zpět do původního stavu a vyzáří zpět kvantum energie – foton.
- Tento samovolný proces se nazývá **spontánní emise**.

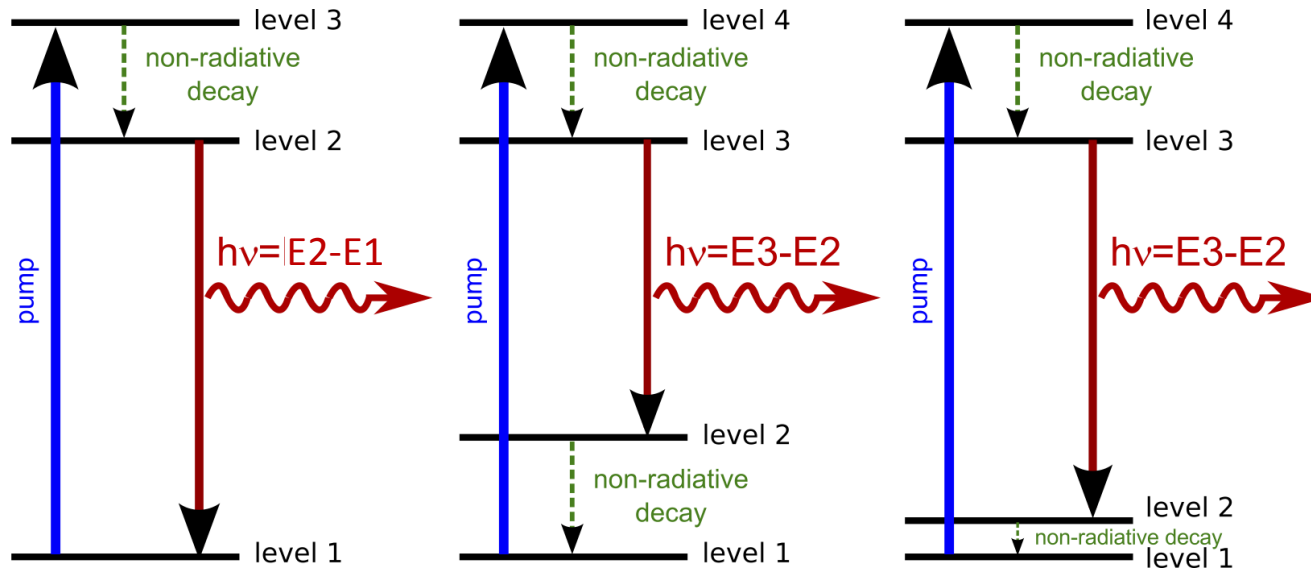
Generace laserového záření

- Pro nás je důležitý proces tzv. **stimulované emise** (1917).
- Molekula/atom v excitovaném stavu a v těsné blízkosti kolem ní/něj letí foton s energií rovnou energii přechodu.
- **Vyzáření fotonu se stejnou fází a stejnou energií!**

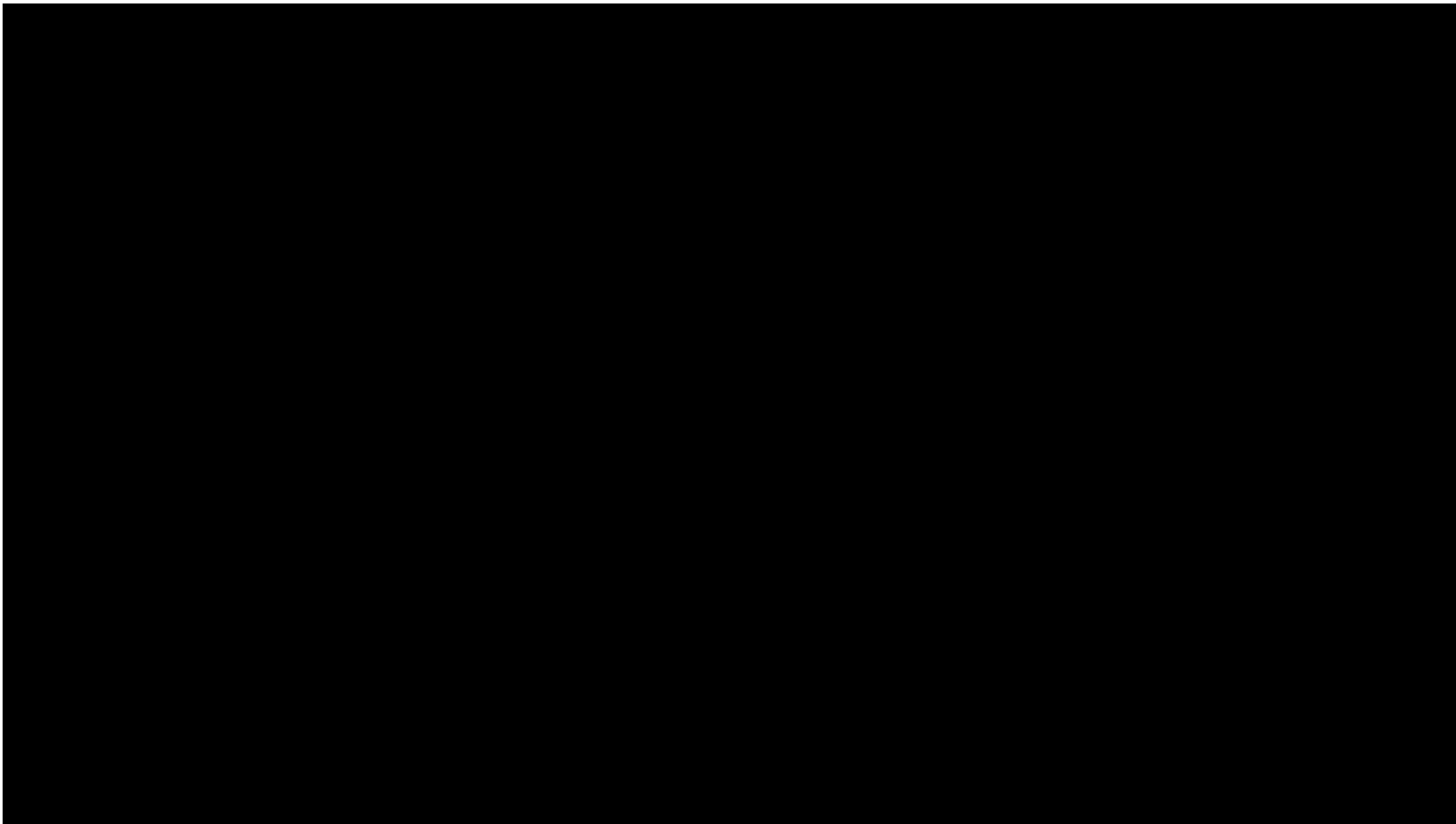

Inverze populace

- K dosažení **inverze populace hladin** (více elektronů na horní hladině než na spodní) třeba alespoň 3 energetických hladin.

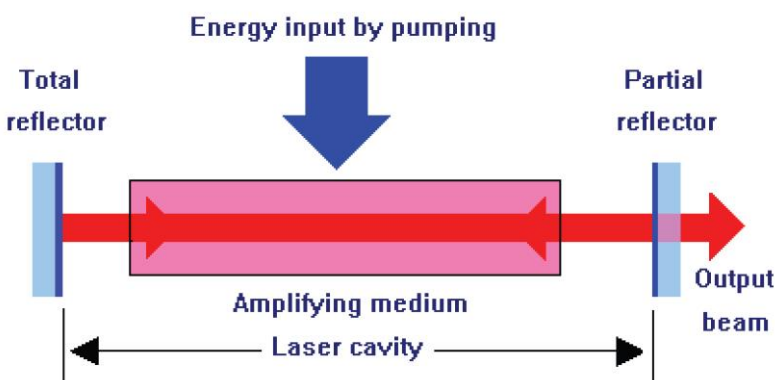
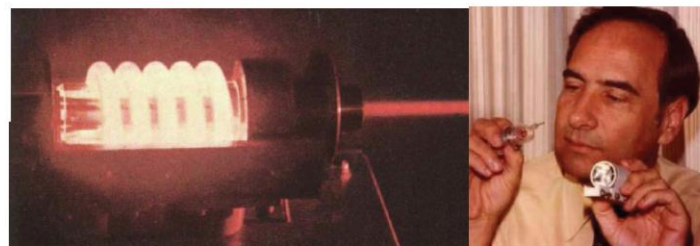
Jak tedy laser funguje?

Základní schéma laseru

Laser – **L**ight **A**mplification by **S**timulated **E**mission of **R**adiation

Princip laseru – laserový oscilátor
– obvykle otevřený rezonátor

Čerpání (pumping) – energie dodávaná aktivnímu prostředí (amplifying medium) tak, aby bylo dosaženo inverze mezi spodní a horní laserovou hladinou

V rezonátoru může být mnoho módů podélných (s nepatrně různými frekvencemi uvnitř šířky čáry přechodu) a příčných (s různým

rozložením intenzity v průřezu rezonátoru-základní příčný mód bývá TE_{00})

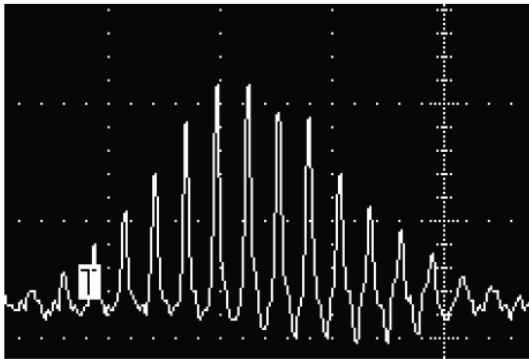
Takový jednoduchý oscilátor generuje buď v kontinuálním režimu nebo dlouhé pulsy ($\sim$ ms) – režim volné generace (free-running)

Výkonové lasery – oscilátor + zesilovače (jedno a víceprůchodové)

Generace kratších impulsů

Q-spínání (Q-switching - generace gigantických impulsů) – do oscilátoru je vložen prvek (aktivní nebo pasivní), který na počátku nedovoluje laserovému záření průchod rezonátorem (oscilátor zavřen) - čerpání pak zvyšuje inverzi, ve vhodnou chvíli rezonátor je rezonátor otevřen a energie aktivního prostředí se rychle vyzáří
 Typická délka pulsu ~ 10 ns – závisí na typu aktivního prostředí – puls je obvykle $\geq$ doba průchodu světla tam a zpátky rezonátorem (round-trip)

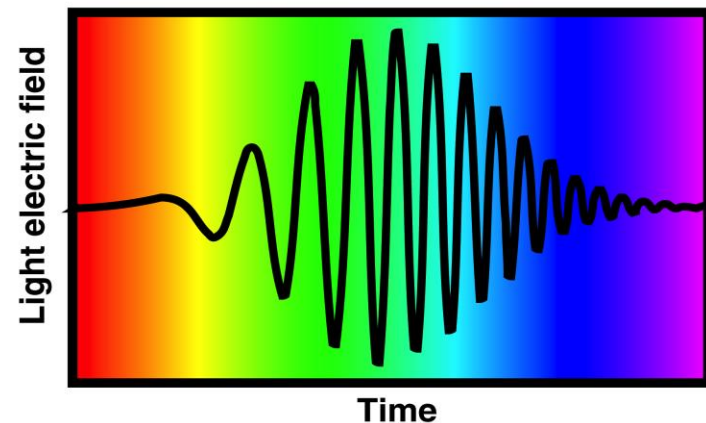
Synchronizace módů (mode locking) – v rezonátoru je prvek přes který světlo lépe prochází při zvýšení jeho intenzity (pasivní - například saturovatelný absorbér) nebo otevírá laser periodicky na krátkou dobu s periodou round-tripu (aktivní) – pak rezonátorem prochází krátký puls (nebo 2) jehož část je vyzářena vždy při jeho dopadu na polopropustné zrcadlo – vzniká posloupnost (train) krátkých impulsů – typická délka pulsu 10-100 ps (někdy i kratší $\rightarrow$ 10 fs)

Jednotlivý puls lze získat vyřezáním pomocí nějakého elektro-optického prvku

Zesilování krátkých impulsů

- Velikost a cena laseru roste s **energií** laserového impulsu
- Velmi krátký impuls – vysoký výkon při relativně malé energii
- **Ale** – $\exists$ prahová intenzita (W/cm^2) poškození zesilovače
- U velkých nanosekundových laserů – velký průřez svazku (např. Nd-laser NOVA používal diskové zesilovače o průměru 1 m)
- V 80. letech uměli generovat **nJ fs** impulsy, ale **neuměli je zesílit**
- Je třeba impuls prodloužit, zesílit a potom komprimovat
- Zesilování čirpovaného impulsu
CPA (chirped pulse amplification)

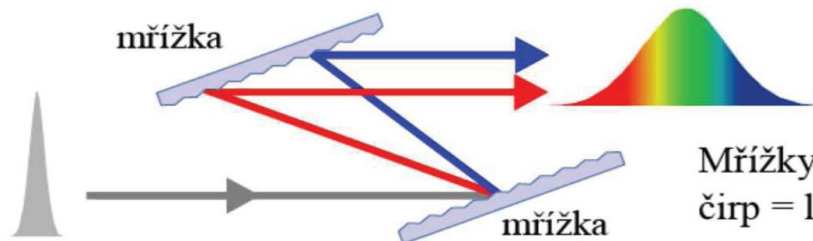

Zesilování fs impulsů

D. Strickland and G. Mourou - 1985

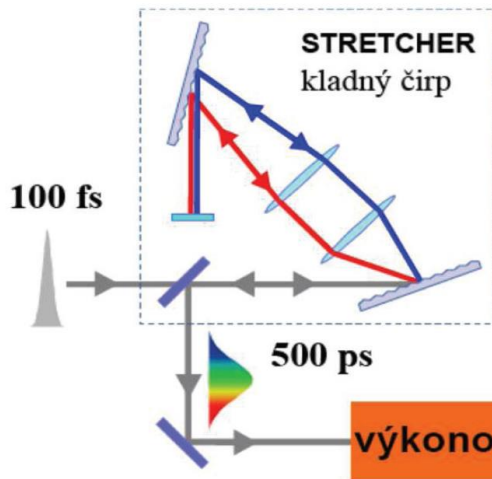
D. Strickland, G. Mourou – 1985

zesilování čirpovaného pulsu

$$\text{Carrier : } \omega = \omega_0 + \beta t$$

Mřížky způsobí zpoždění závislé na frekvenci
čirp = lineární změna frekvence, $d\omega/dt = \beta$ (zde $\beta < 0$)

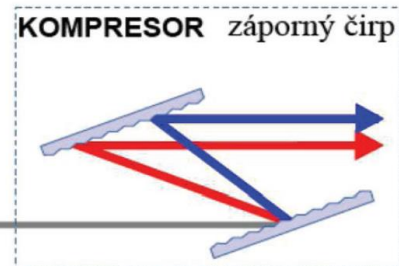

čirpovaný výkonový laser na Nd:skle

Minimální délka laserového pulsu:

$$\tau \cong 1/\Delta\nu = 1/(2.5 \text{ THz}) \cong 400 \text{ fs}$$

~400 fs

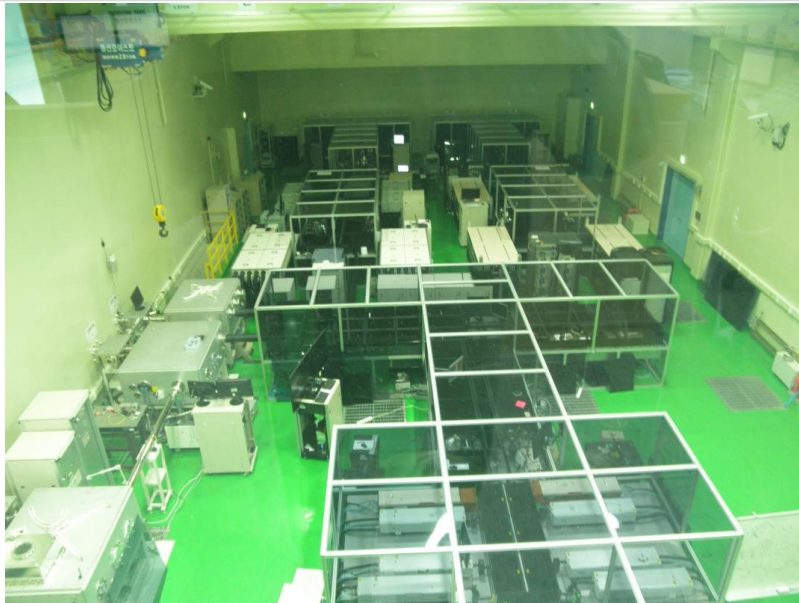
Kratší impulsy – Titan-safírový laser – $\lambda \cong 800 \text{ nm}$, $\Delta\nu = 100 \text{ THz}$ ($\Delta\nu/\nu \cong 0.1$),
minimální délka impulsu $\approx 5 \text{ fs}$ (obvykle u výkonových $\geq 30 \text{ fs}$)

Lze též v nelineárních krystalech přelévat energii z jednoho laseru do druhého –
OPCPA (optical parametric chirp pulse amplification) - a tak zkrátit impuls

0.1 TW Ti:Safírový laser na **KFE FJFI ČVUT** v Praze (65 fs, 10 mJ, 10 Hz, 3 krabice 6 x 120 cm), zdroj pro oscilátor, zdroj pro zesilovač s chlazením, řídicí jednotka, kupní cena cca 5 mil. Kč

- Na stůl na obr. by se vešel i laser 10 mJ / 1 kHz nebo 100 mJ / 10 Hz (1 TW)
- Na 2 stoly – 10 TW / 10 Hz nebo 100 TW / 1 Hz
- Při průměru ohniska 10 μm je fokální plocha 10⁻⁶ cm² (i 10⁻⁵ cm² je dosažitelné)
- Maximální intenzita $I = P/S = 1 \text{ TW} / 10^{-6} \text{ cm}^2 = 10^{18} \text{ W/cm}^2$ (relativistická intenzita)

Titan-safírový laser v APRI GIST Gwangju, Jižní Korea – 2 svazky, každý 30 J/30 fs, 0.1 Hz, max. intenzita 5×10^{20} W/cm² (v budoucnosti bude zvýšena zmenšením ohniska), nanosekundový kontrast $> 10^{11}$ (s dvojitým plazmovým zrcadlem), max. 200 výstřelů denně kvůli radiační bezpečnosti, ve spolupráci prováděny některé přípravné experimenty pro ELI

Vývoj intenzity

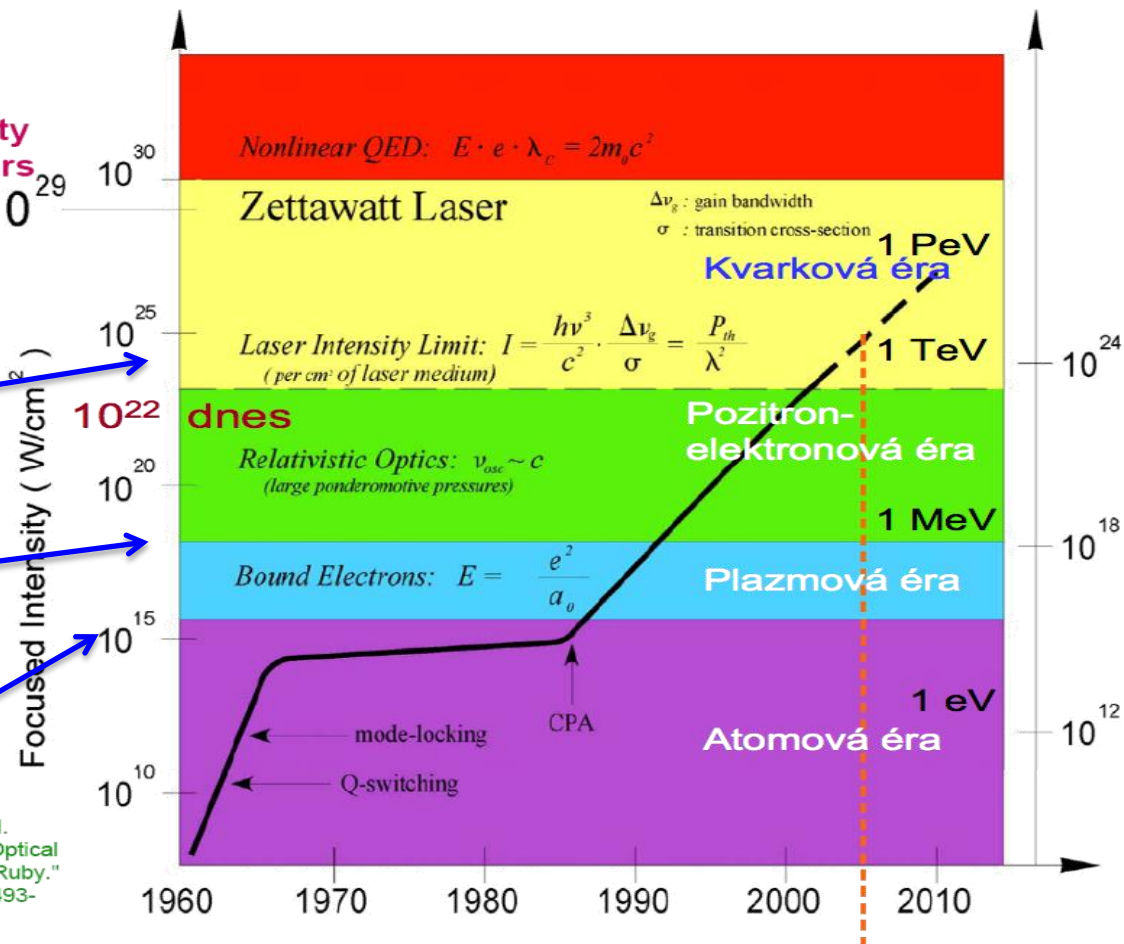
- Schwingerův limit $\rightarrow 10^{29}$
- Radiační útlum $\rightarrow 10^{22}$
- Relativita $\rightarrow 10^{15}$
- Ionizace palem $\rightarrow 10^{10}$

Laser Intensity vs. years

Maiman, T. H. "Stimulated Optical Radiation in Ruby." *Nature* 187, 493-494, 1960

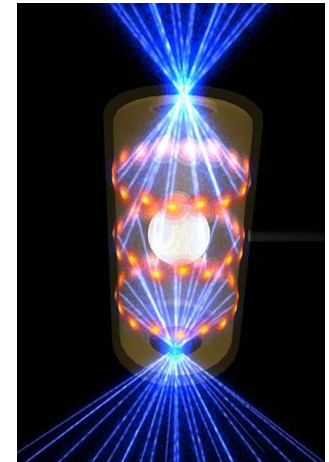
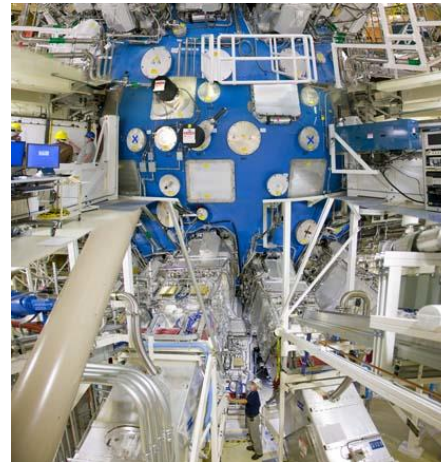
Mourou, G. A., Barty, C. P. J., and Perry, M. D., 1998, *Phys. Today* 51, 22

Bahk, et al., *Opt. Lett.* 2837 (2004)

Největší laser na světě dnes

- **NIF** – National Ignition Facility
- Vybudován v Livermoru v Kalifornii v USA za 4.2 miliardy \$
- 192 svazků o energii 10 kJ každý na 3ω Nd laseru v 5 - 20 ns
- Primární určení inerciální fúze, vojenský a dále vědecký výzkum

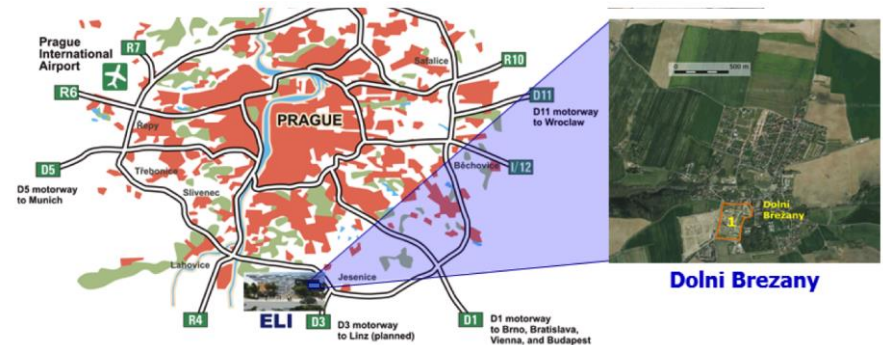
- **PALS** = Prague Asterix Laser System – přivezen z Garchingu
- 600 J/ 250 ps, jódový fotodisociační laser ($1.3 \mu\text{m}$), $5 \times 10^{16} \text{ W/cm}^2$
- Velká Evropská výzkumná infrastruktura - součást LaserLab Europe
- Synchronizován s 25 TW femtosekundovým laserem (800 mJ/30 fs)

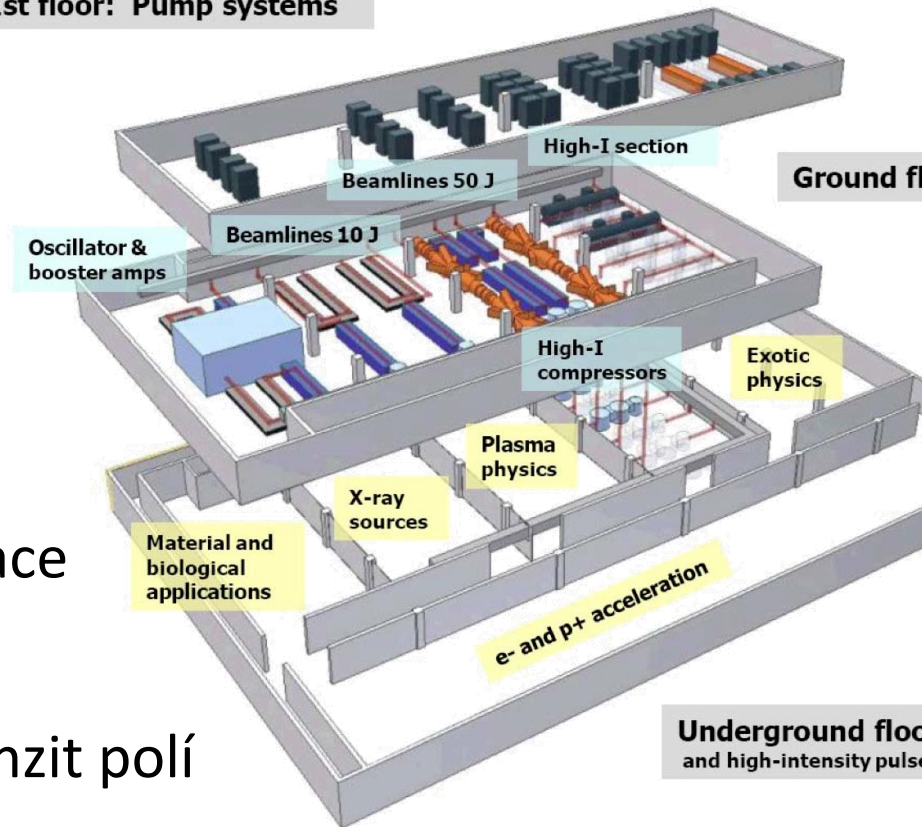
- Evropský projekt – cílem použití extrémně výkonných laserů pro materiálový a fyzikální výzkum - 4 pilíře
  - ELI – Beamlines – zdroje záření a částic – Dolní Břežany (u Prahy), ČR, investice 270 M€ (navrhovatel Dr. Ing. B. Rus, absolvent KFE FJFI ČVUT)
  - ELI – Attosecond Physics – Szeged, Maďarsko
  - ELI – Nuclear Physics – Rumunsko
  - ELI – Extreme Physics – rozhodnutí odloženo (dosud není vyvinuta technologie pro 100 PW laser)

- Projekt ELI v roce 2016

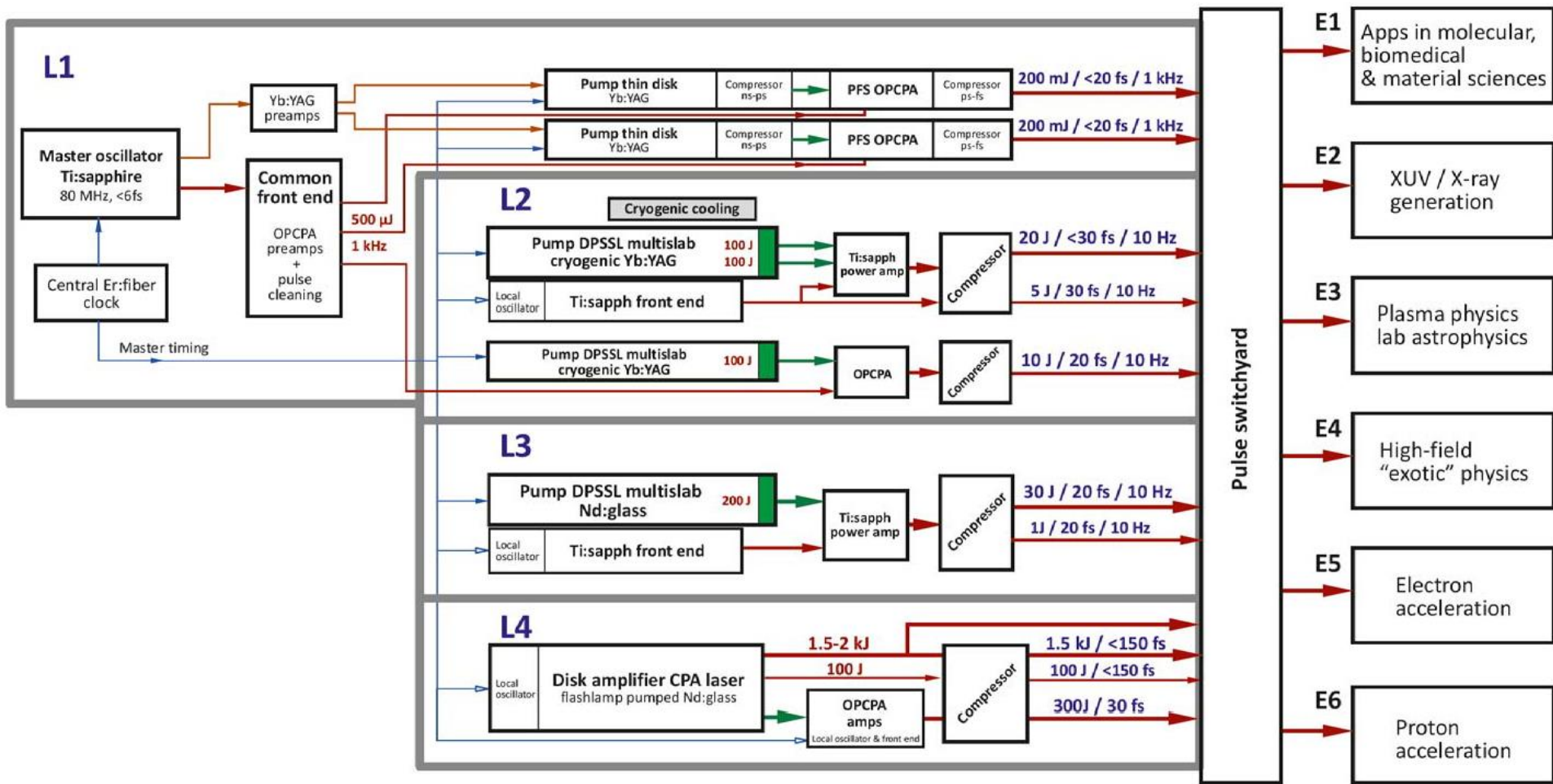
- 6 pilířů
- Lasery
- Rentgenové zdroje
- Urychlování částic
- Biomedicinské aplikace
- Fyzika plazmatu
- Fyzika vysokých intenzit polí

1st floor: Pump systems

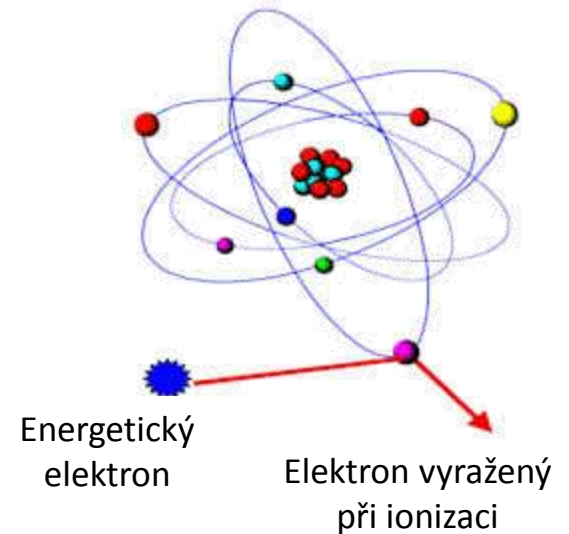
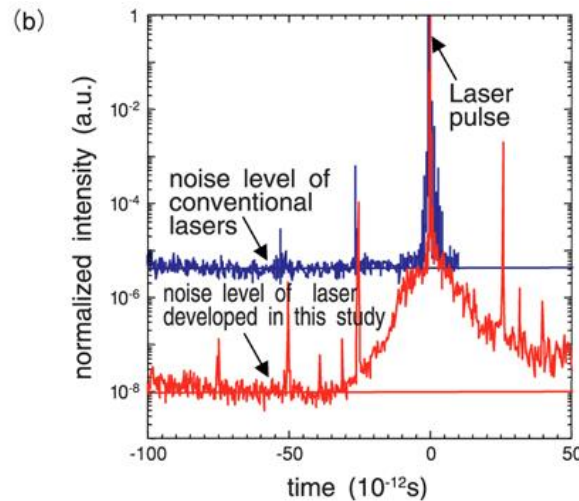
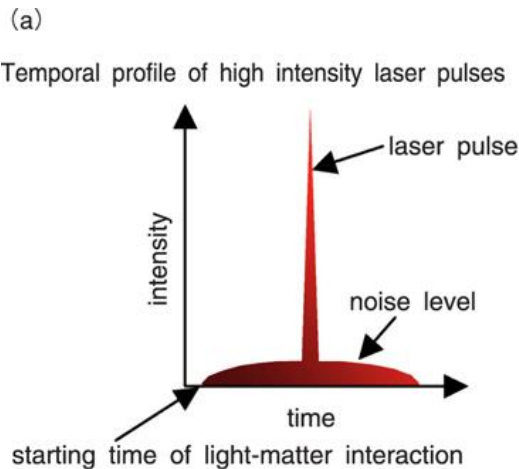

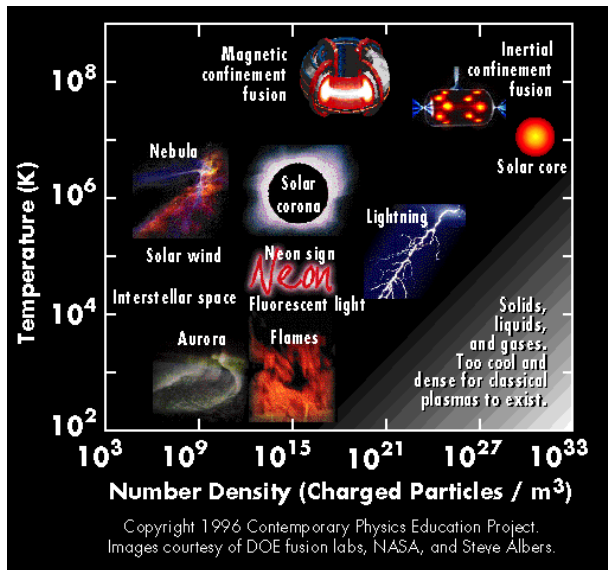
Uspořádání laserů na ELI

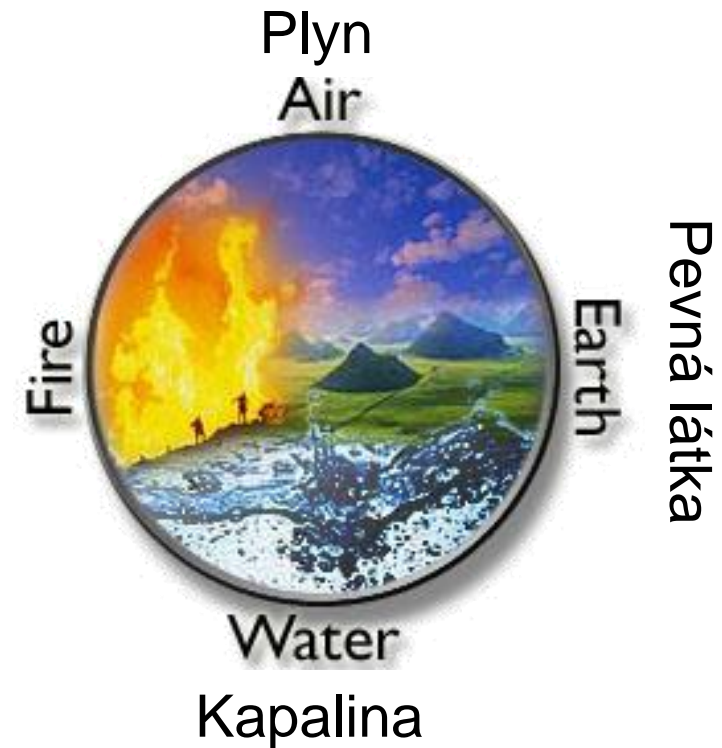
- Před hlavním laserovým pulsem je zpravidla **předpuls**
- Pokud dosahuje intenzity $> 10^{10}$ W/cm², dochází k **ionizaci**
- Elektrony oscilují v poli laserové vlny a srážejí se s atomy
- Zároveň získávají při oscilacích a srážkách vyšší teplotu

- Ionizací a ohřevem materiálu vzniká **plazma** – 4 skupenství hmoty
- Je to ionizovaná látka, která vykazuje **kolektivní chování a kvazineutralitu**

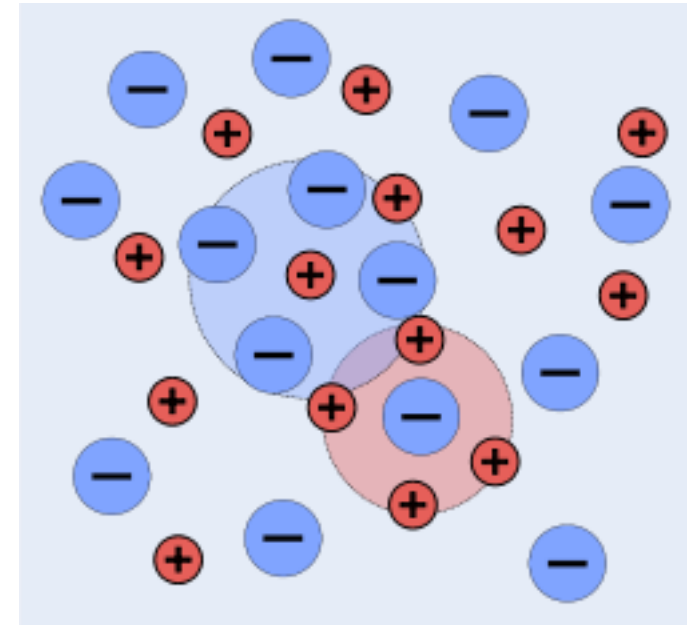
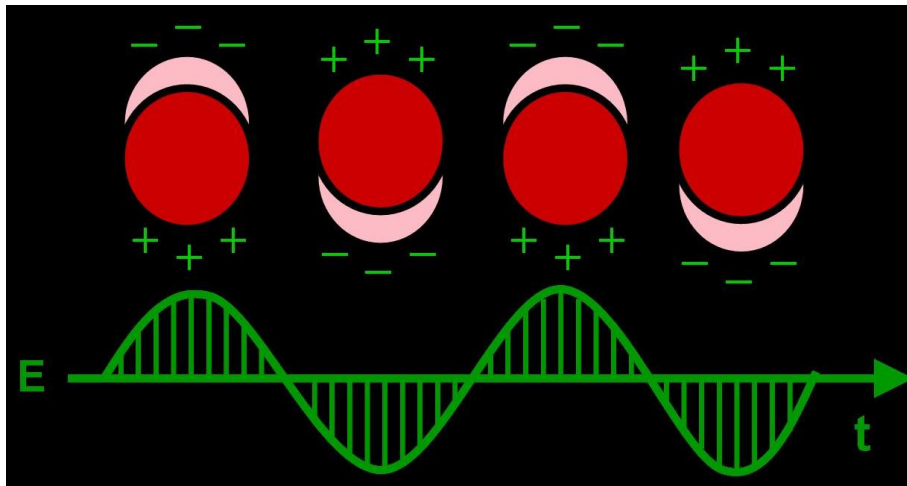

Plazma

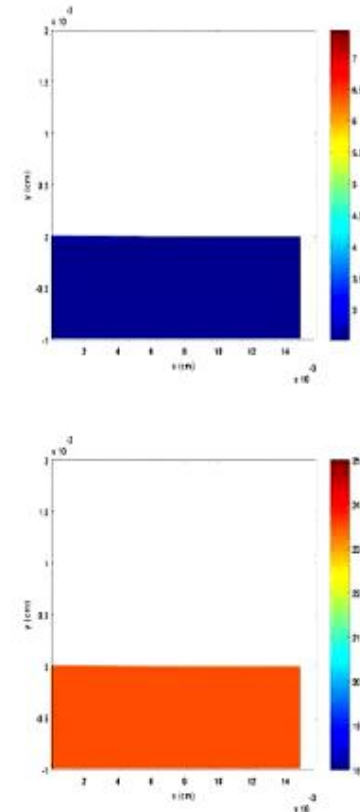
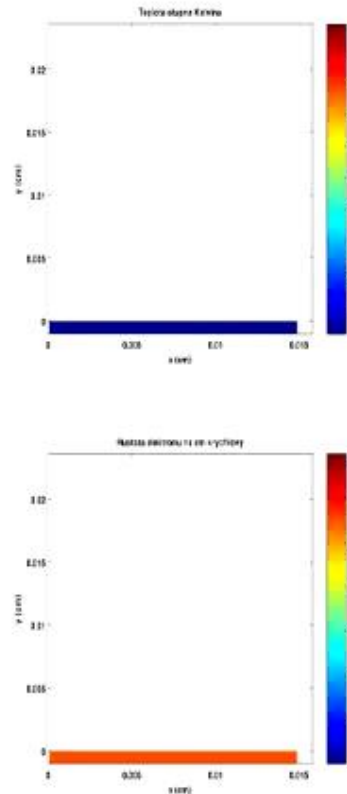

- Kolektivní chování – plazmové oscilace a vlny
- Kvazineutralita – Debeyovo stínění

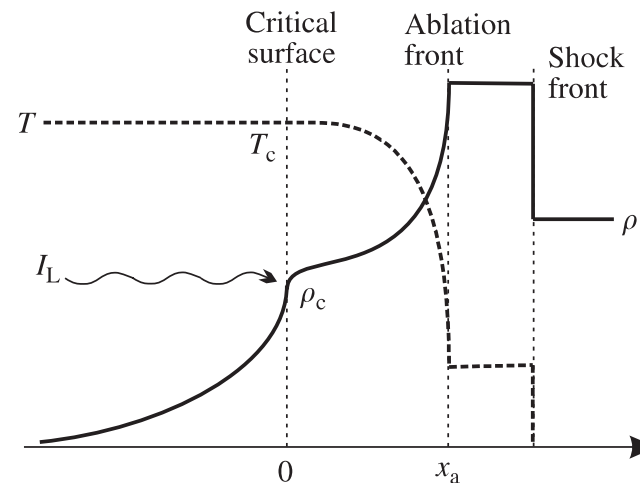
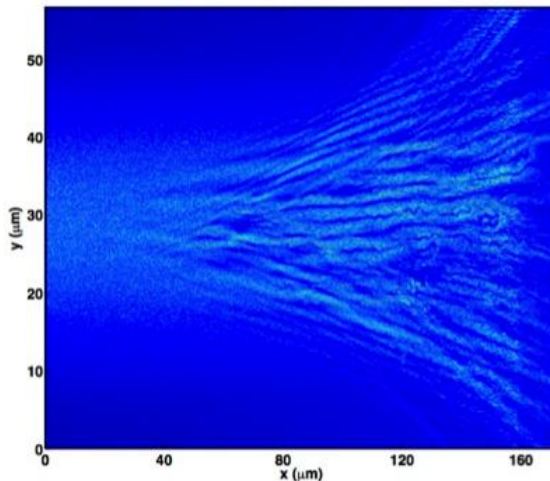
Simulace vzniku plazmatu

- Pokud se energie laseru pohltí na povrchu terče, lze dosáhnout nejvyšších hustot absorbovaného výkonu na Zemi, s výjimkou nukleárních výbuchů.

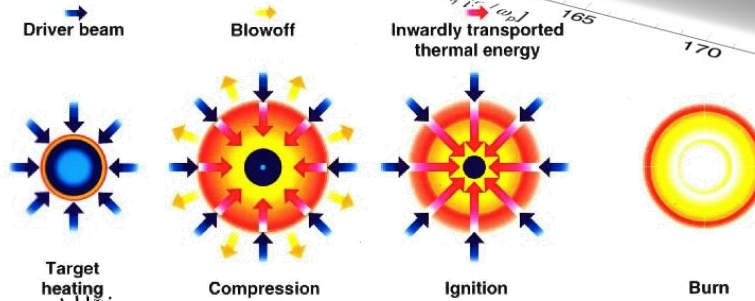
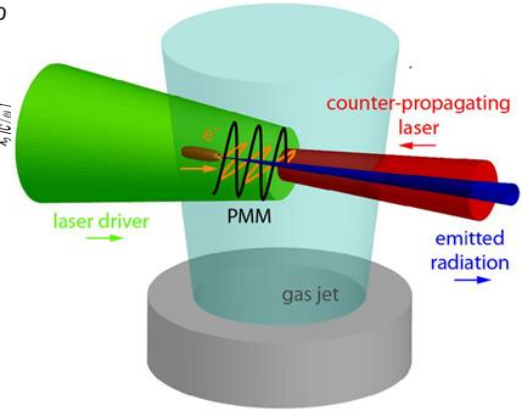
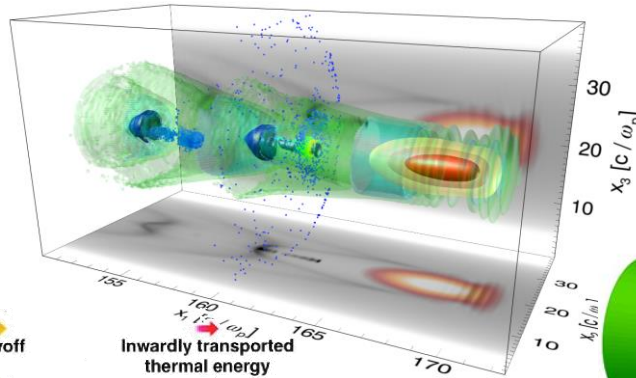
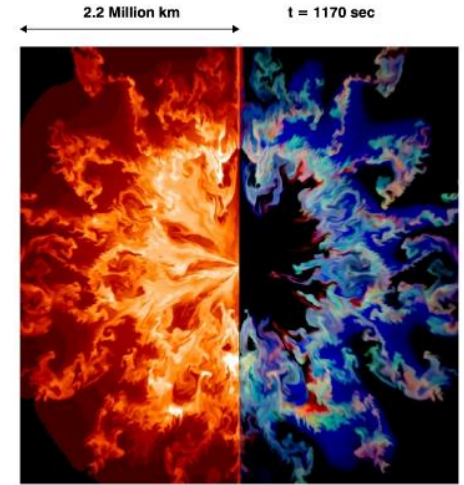
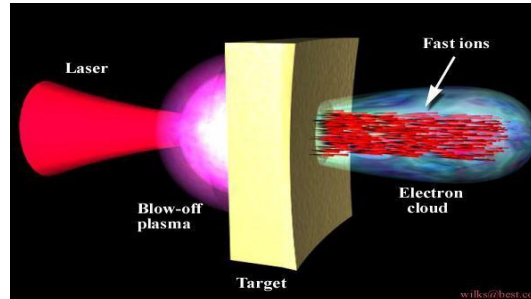
Kritická hustota

- Plasma podkritické – plyn – laser může proletět
- Plasma nadkritické – na povrchu pevné látky – laser se odrazí a částečně absorbuje, energie se dovnitř šíří jako tepelná vlna, rtg. zářením a rychlými elektrony

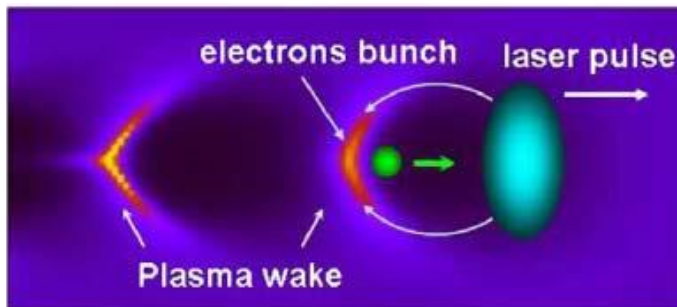
Hlavní aplikace

- Urychlování elektronů
- Urychlování iontů
- Laboratorní astrofyzika
- Inerciální fúze
- Generování rtg. záření
- Různé snímkování
- Vysoká pole

Urychlování elektronů

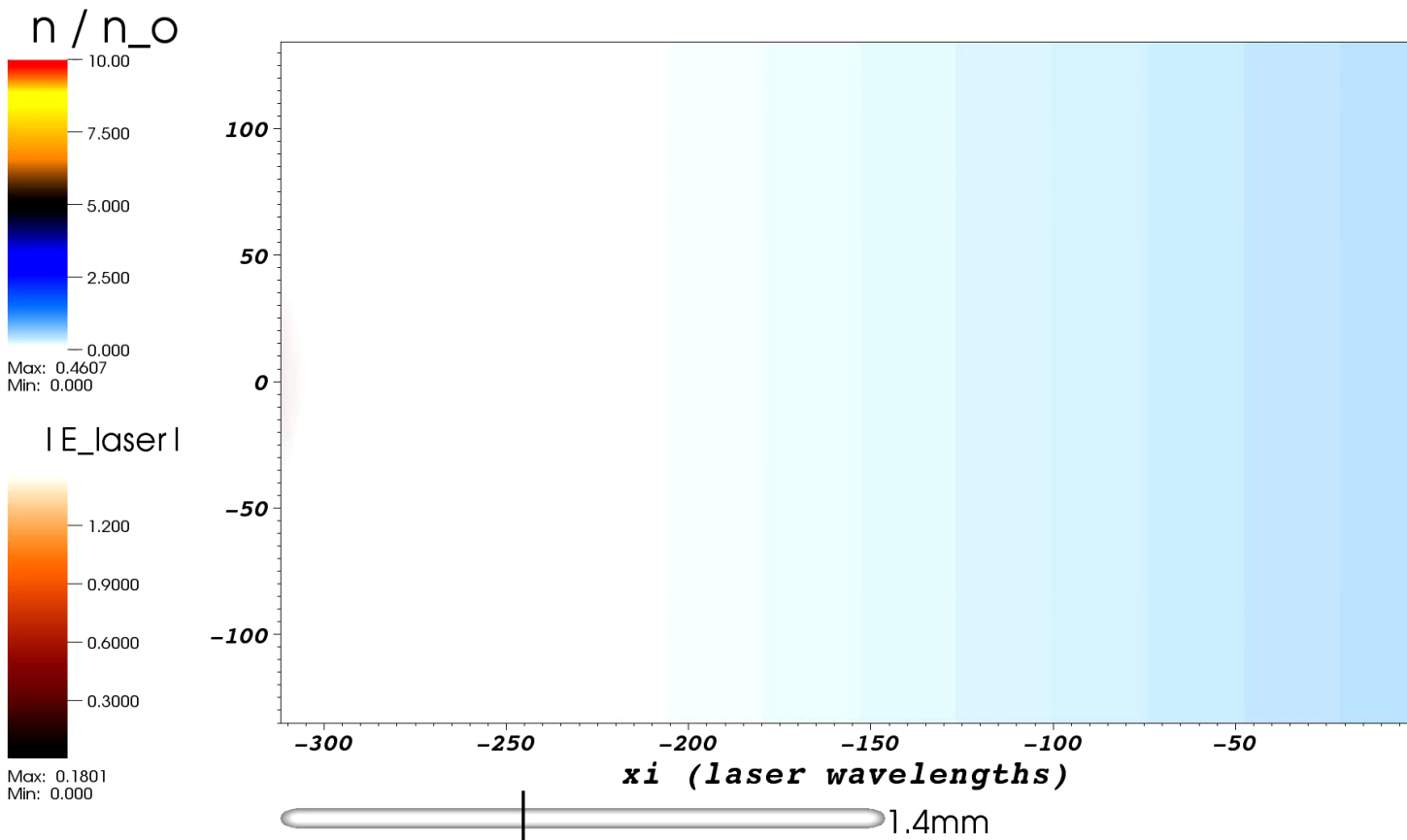
- Laser Wakefield Acceleration
- Laserový pulse letí v plynu
- Vytlačí ze svého objemu elektrony
- Vzniká za ním bublina, která do sebe elektrony vtahuje a urychluje
- Analogie s brázdou za lodí

Centaurus A:
cosmic
wakefield
linac?

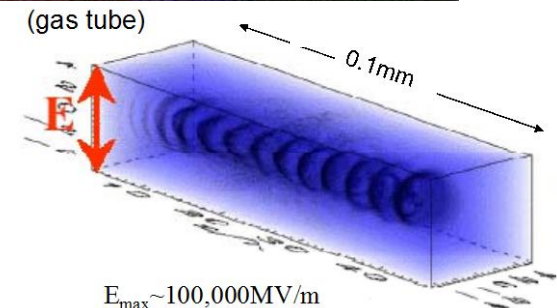
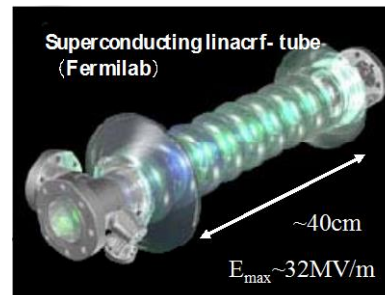
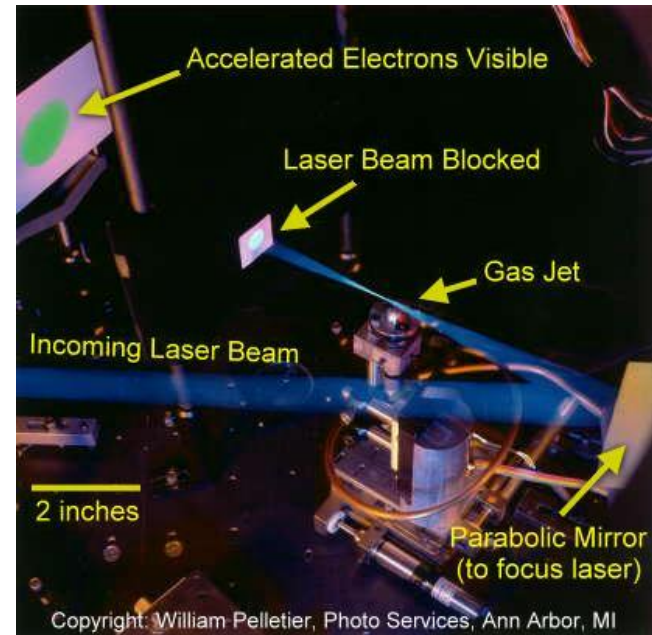

Urychlování elektronů

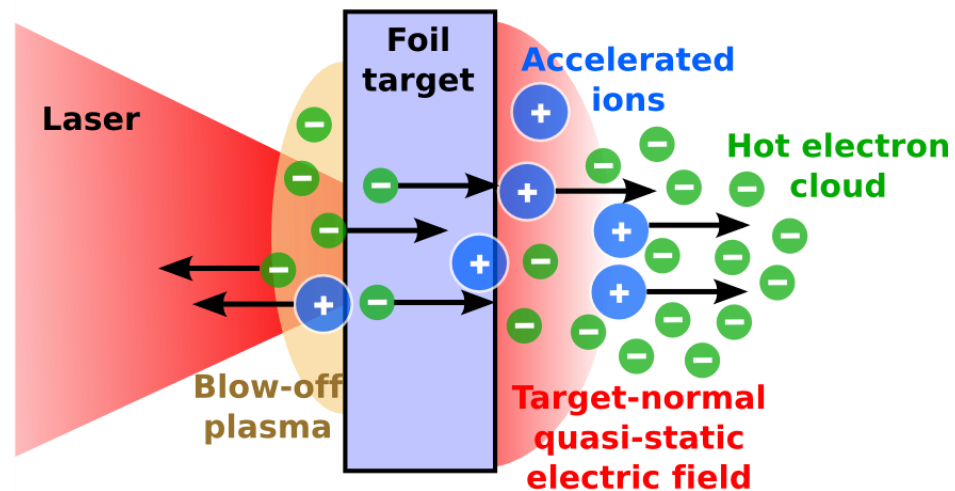
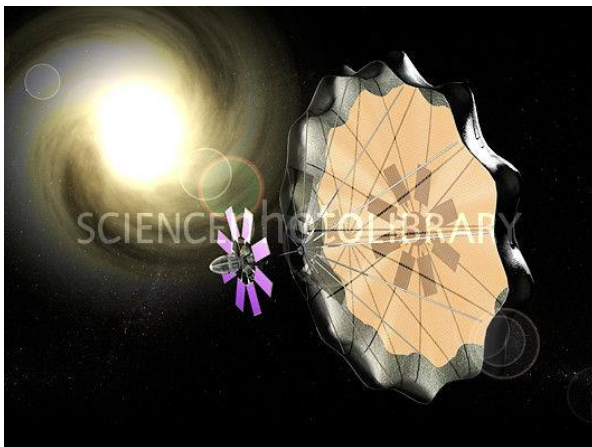
Urychlování elektronů

- Experimentální uspořádání
- Monoenergetické svazky asi 10^{10} elektronů s energií 1 GeV
- Menší energie než urychlovač, ale kompaktnější a levnější
- Výzkum pokračuje, možná v budoucnu urychlovač nahradí

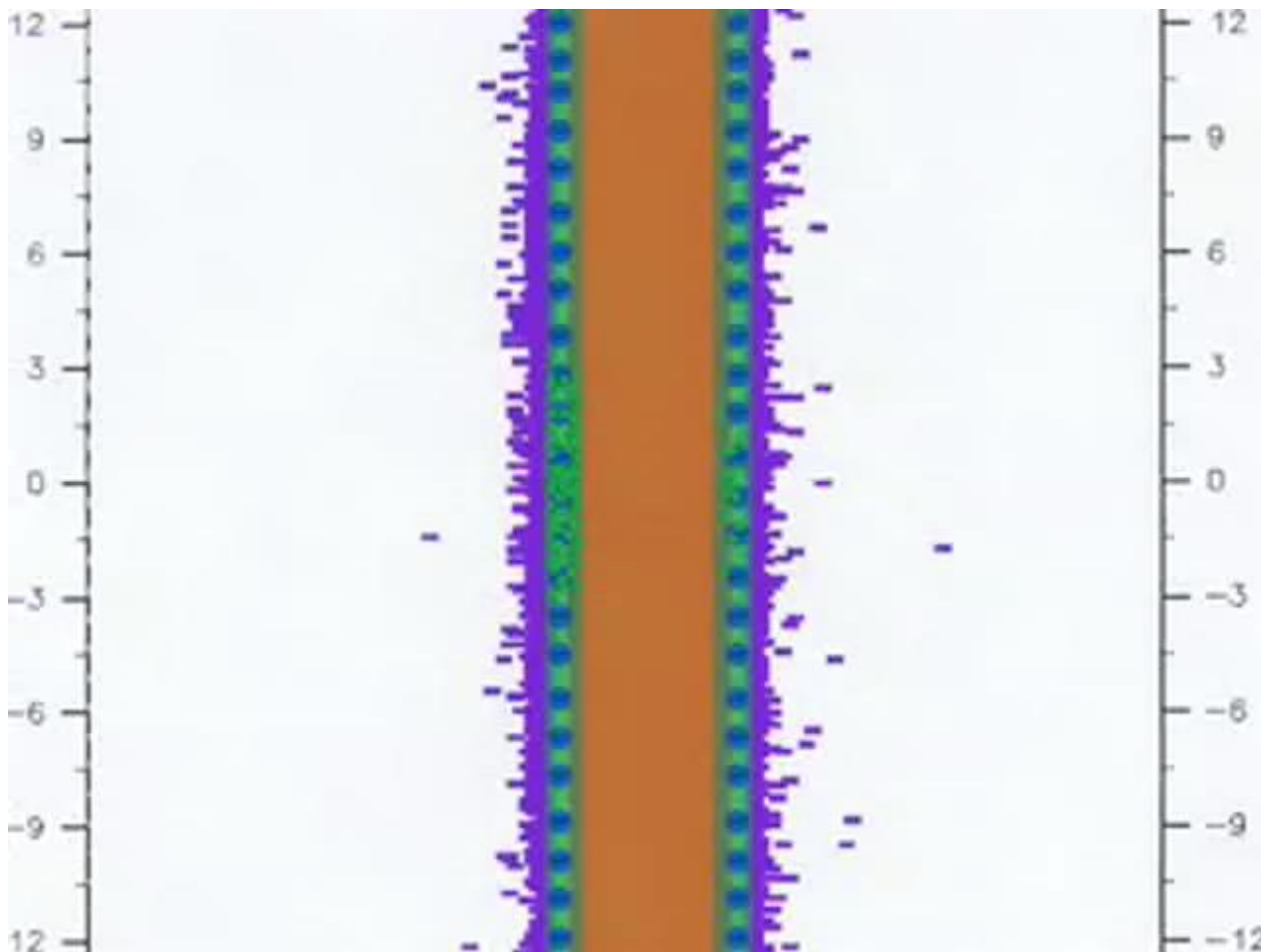

Urychlování ionů

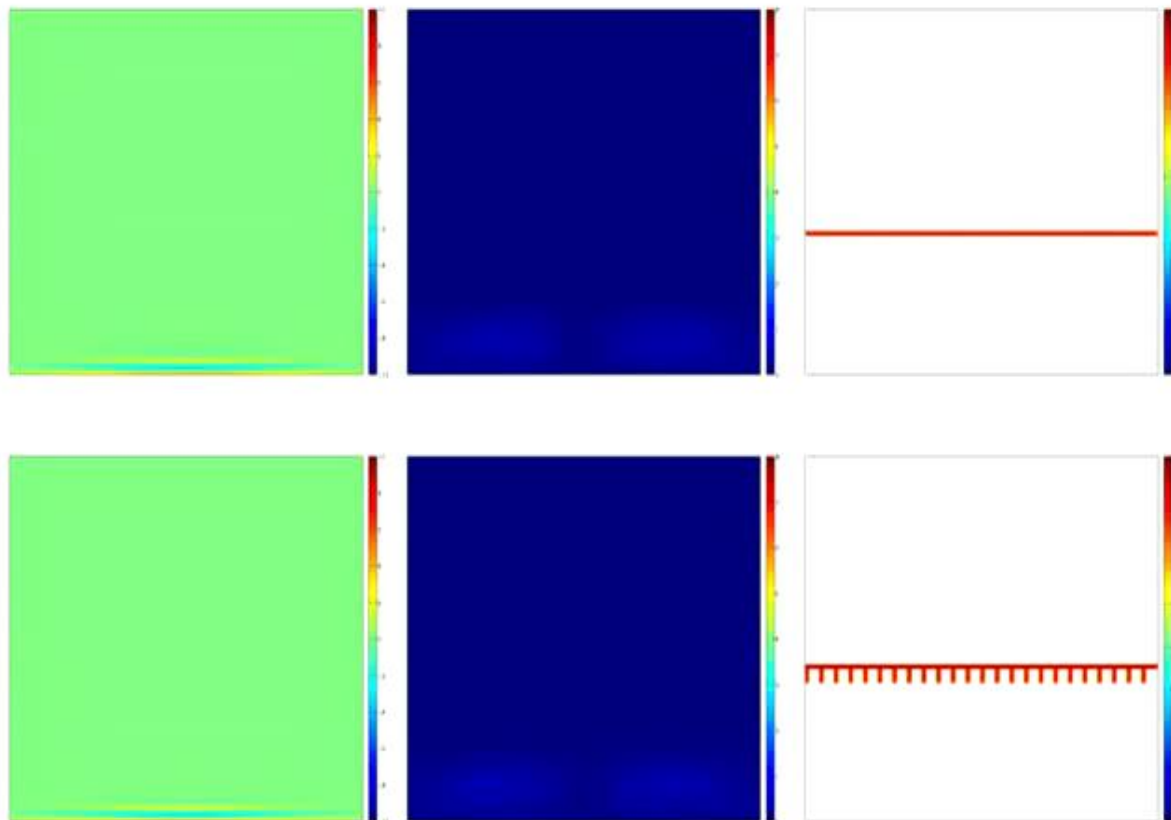
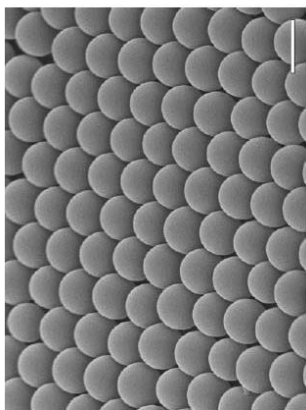
- Urychlování probíhá u terčů z pevné látky
- Zprostředkováno elektrony, ionty mají mnohem větší hmotnost
- Urychlování na přední straně dovnitř (Radičním tlakem) a na obou stranách ven z povrchu (Target Normal Sheath Acceleration)

Urychlování ionů

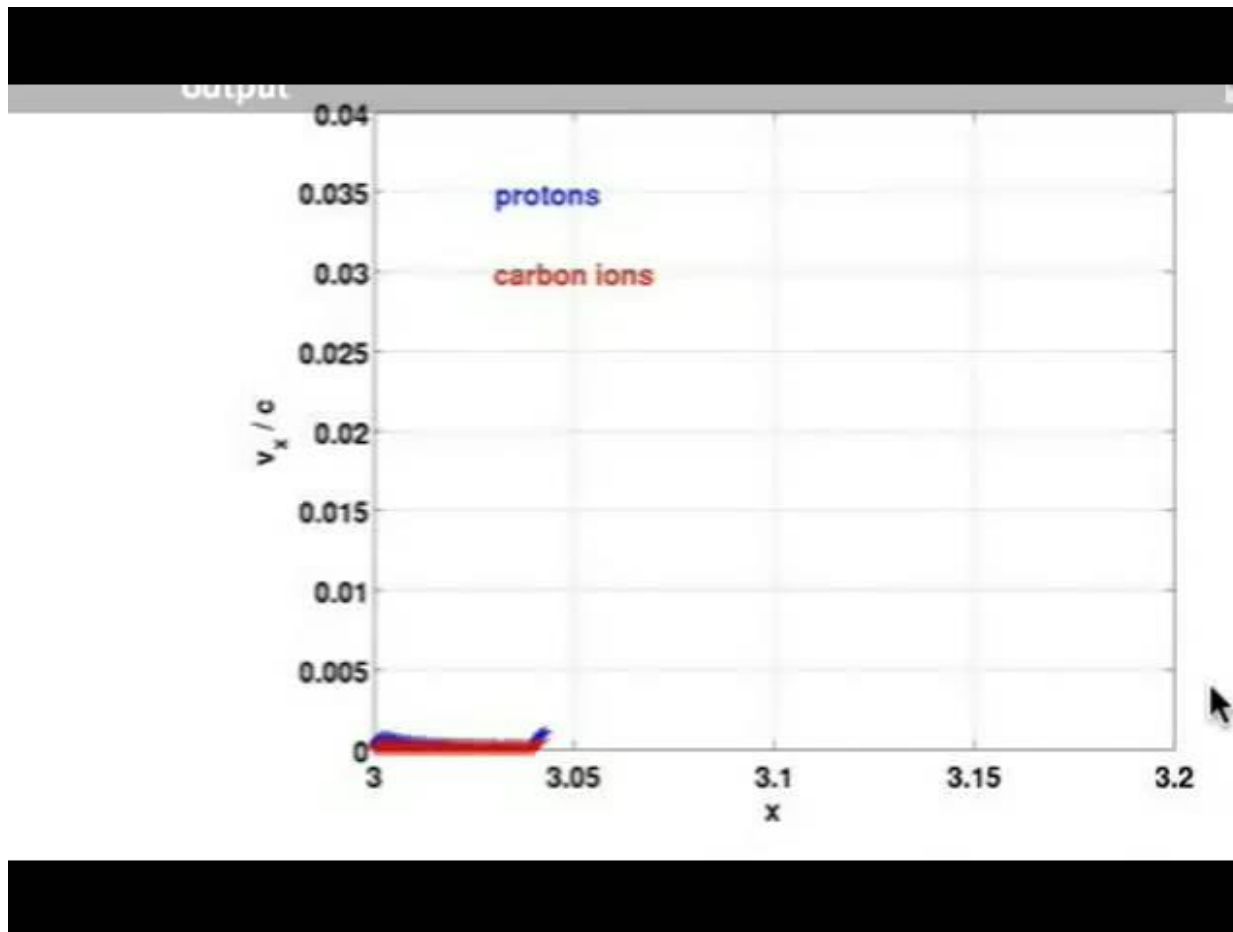
Zvýšení účinnosti
nanostruktura na povrchu

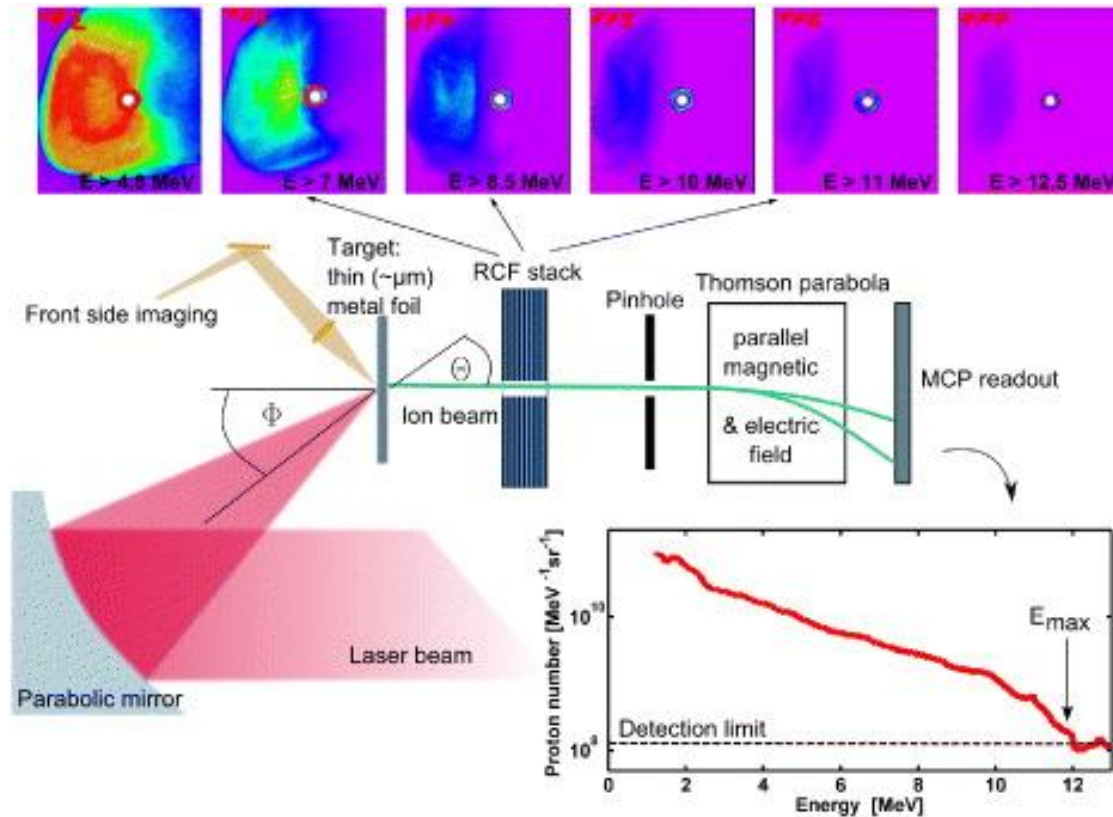

Urychlování ionů

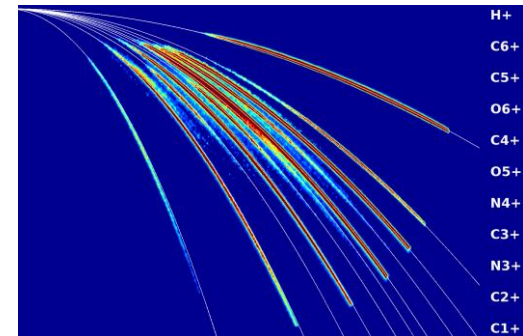
Urychlování tlakem záření

Urychlování ionů

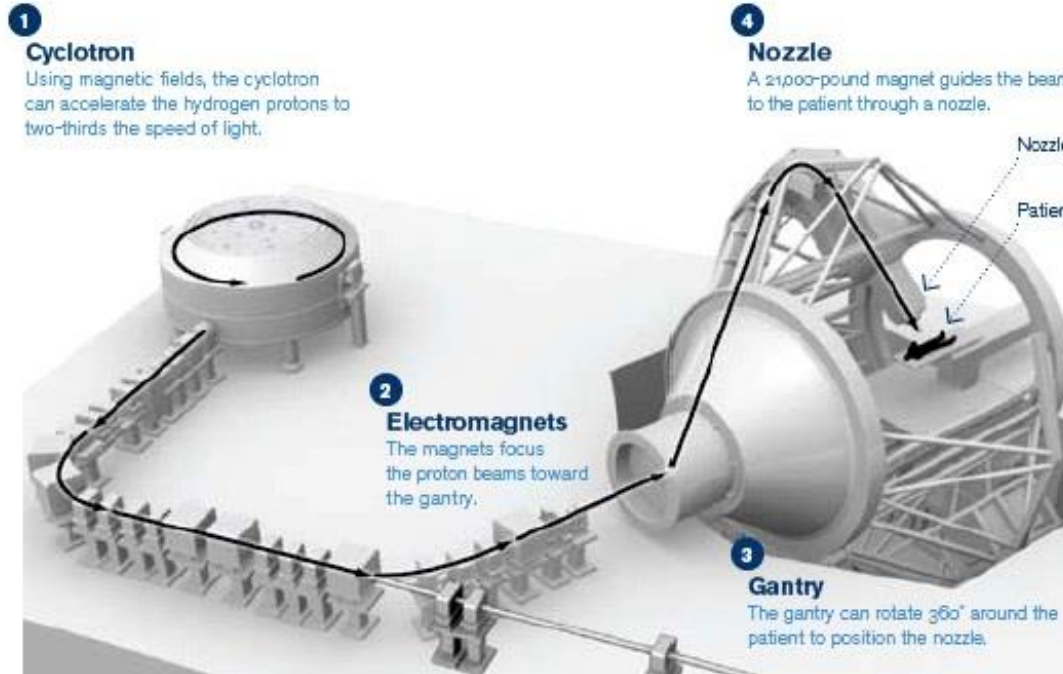
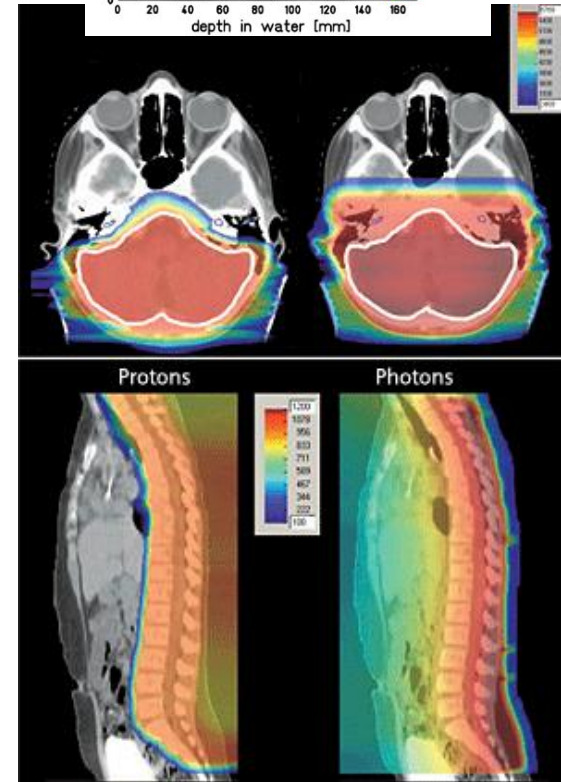
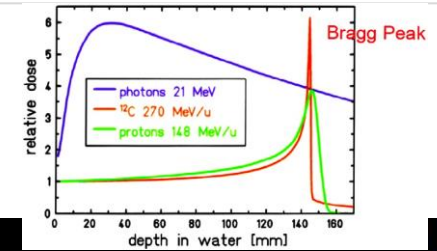

- Urychlují se protony
- Měří se pomocí RCF filmů, Thomsonovy paraboly

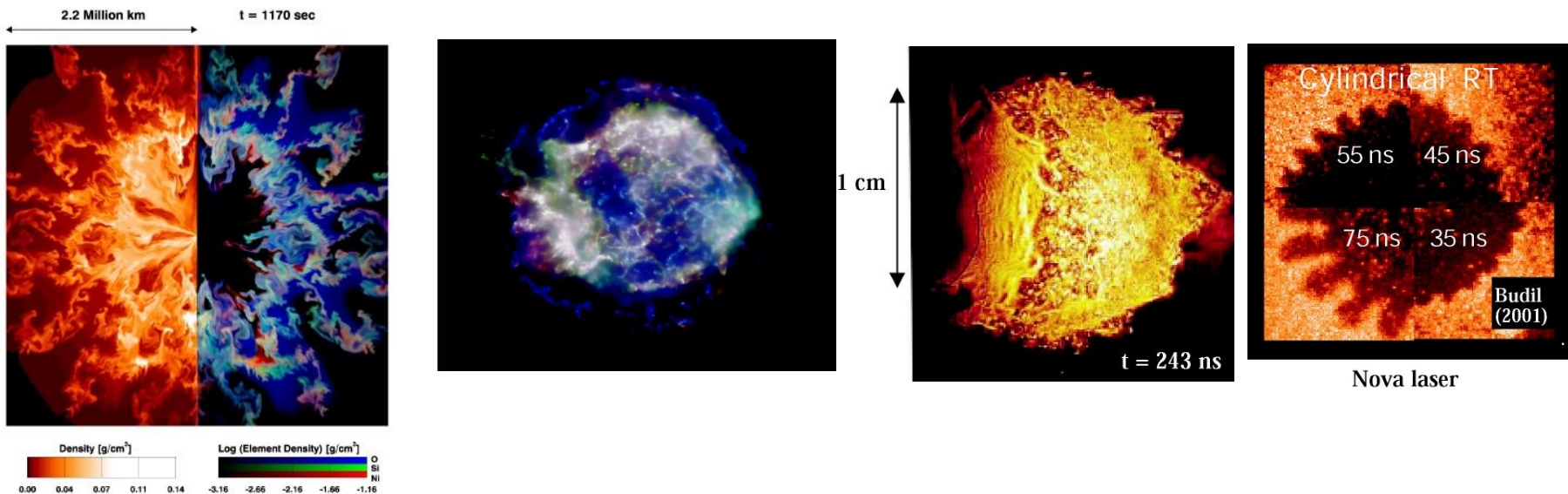

Protonová terapie

- Menší poškození než pomocí fotonů
- Velmi drahé kvůli klasickým urychlovačům

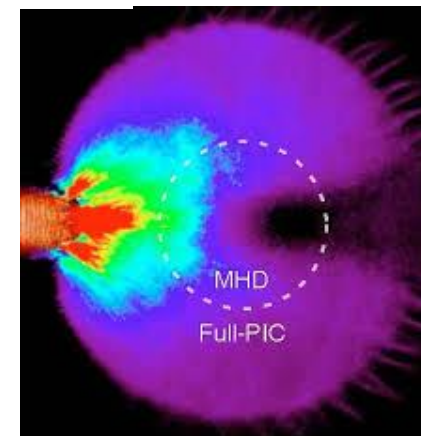
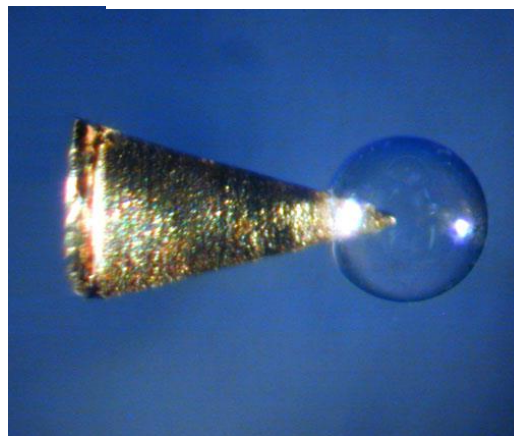
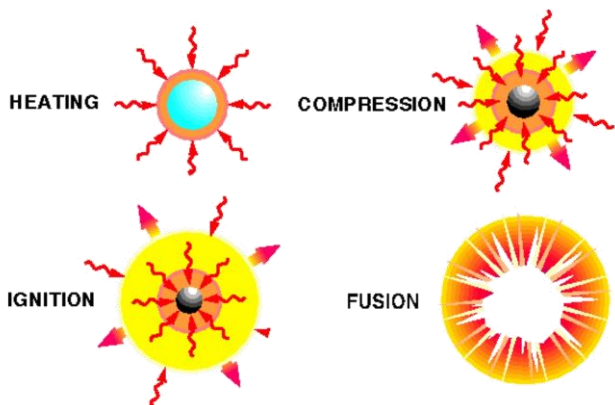
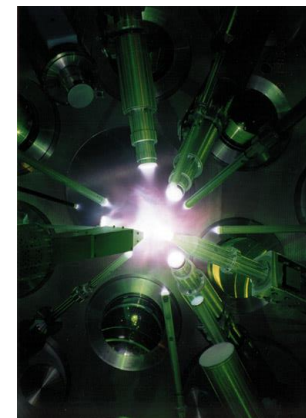
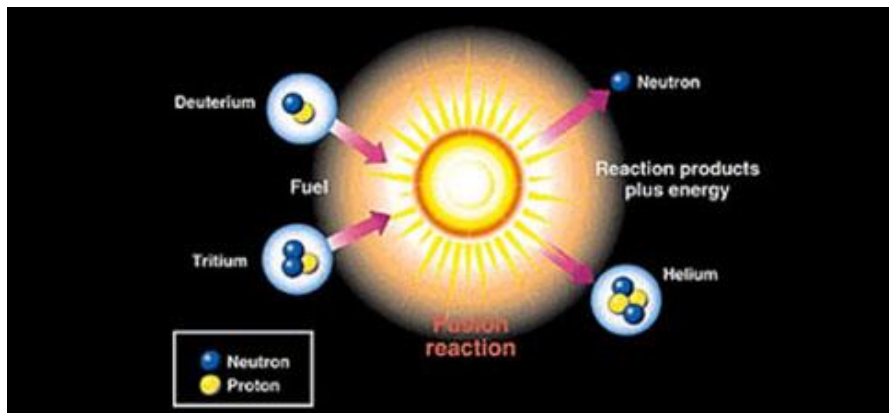

- Modelování dynamiky astrofyzikálních procesů pomocí laserového plazmatu
- Podobné parametry, jen jiná prostorová a časová měřítka

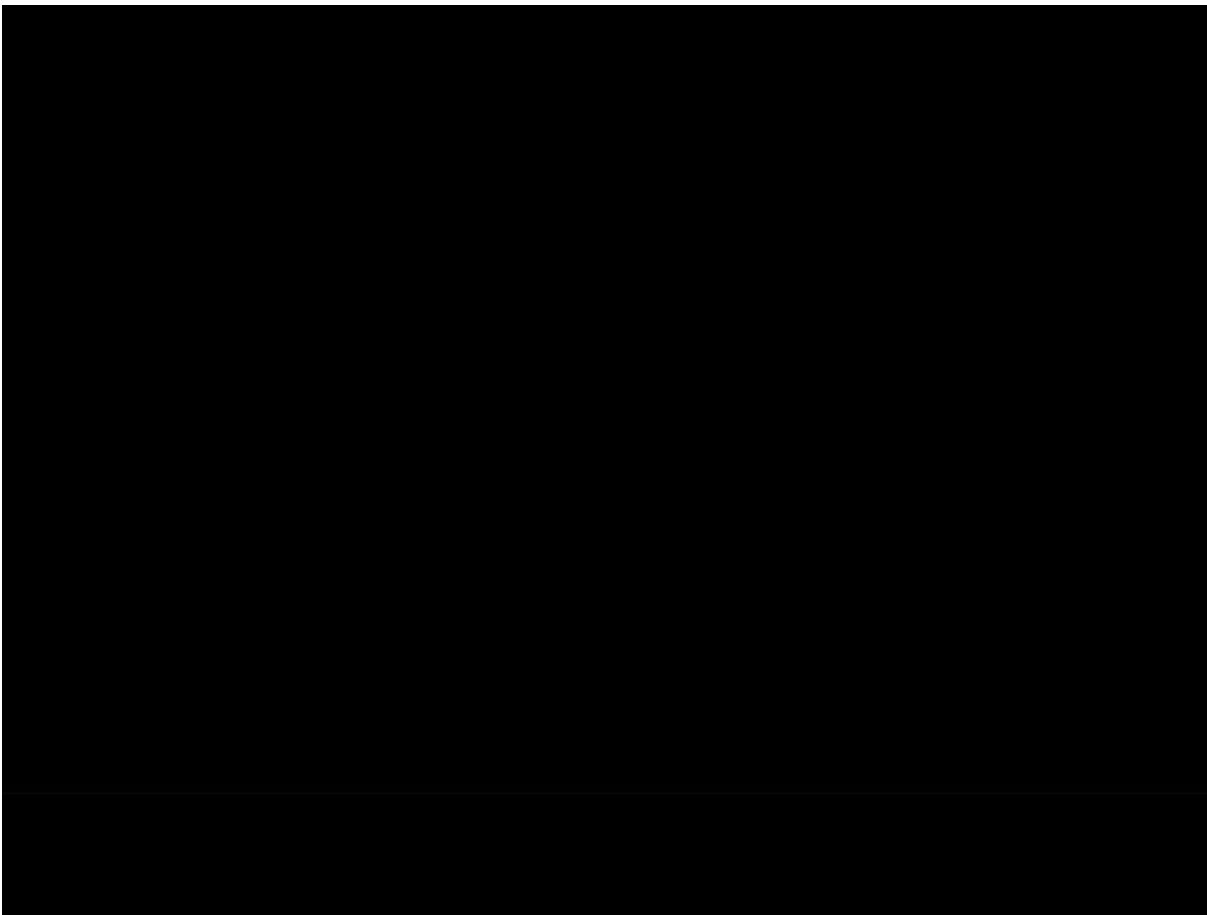

Inerciální fúze a fast ignition

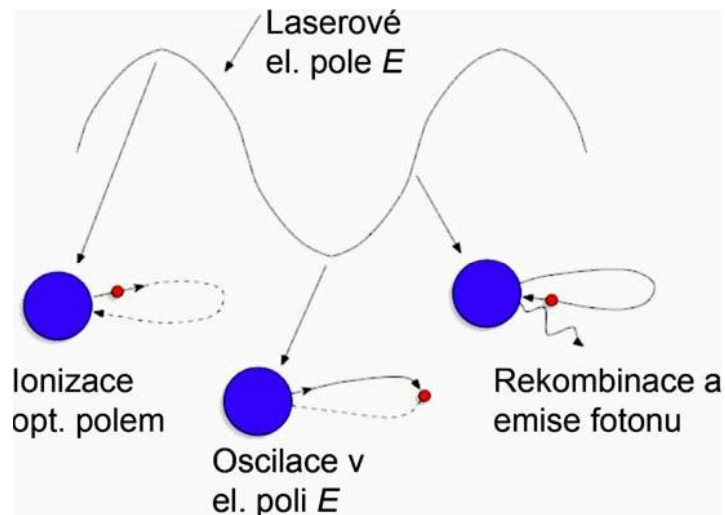
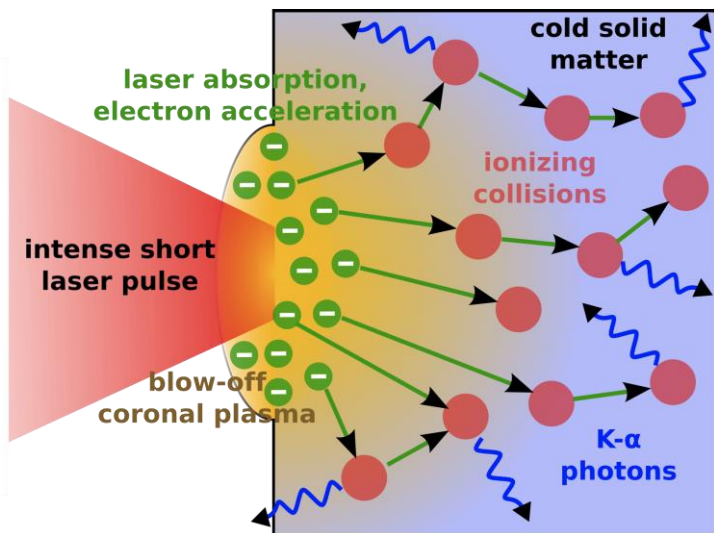
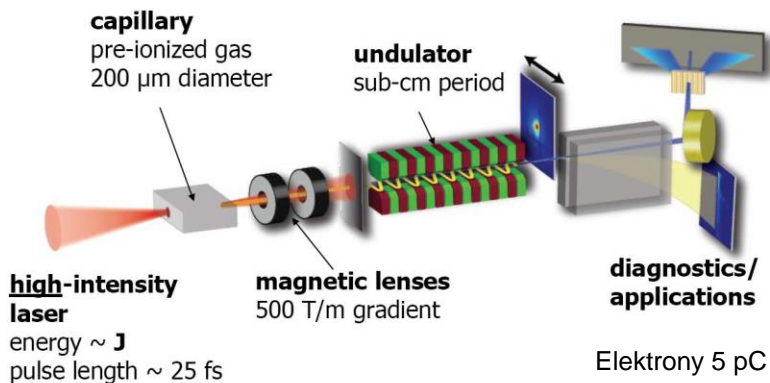

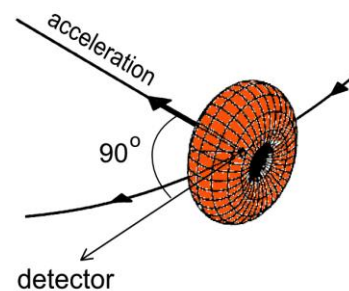
Inerciální fúze a fast ignition

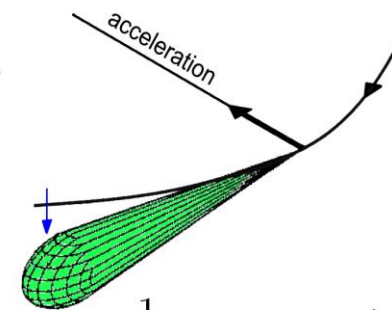
Zdroje RTG. záření

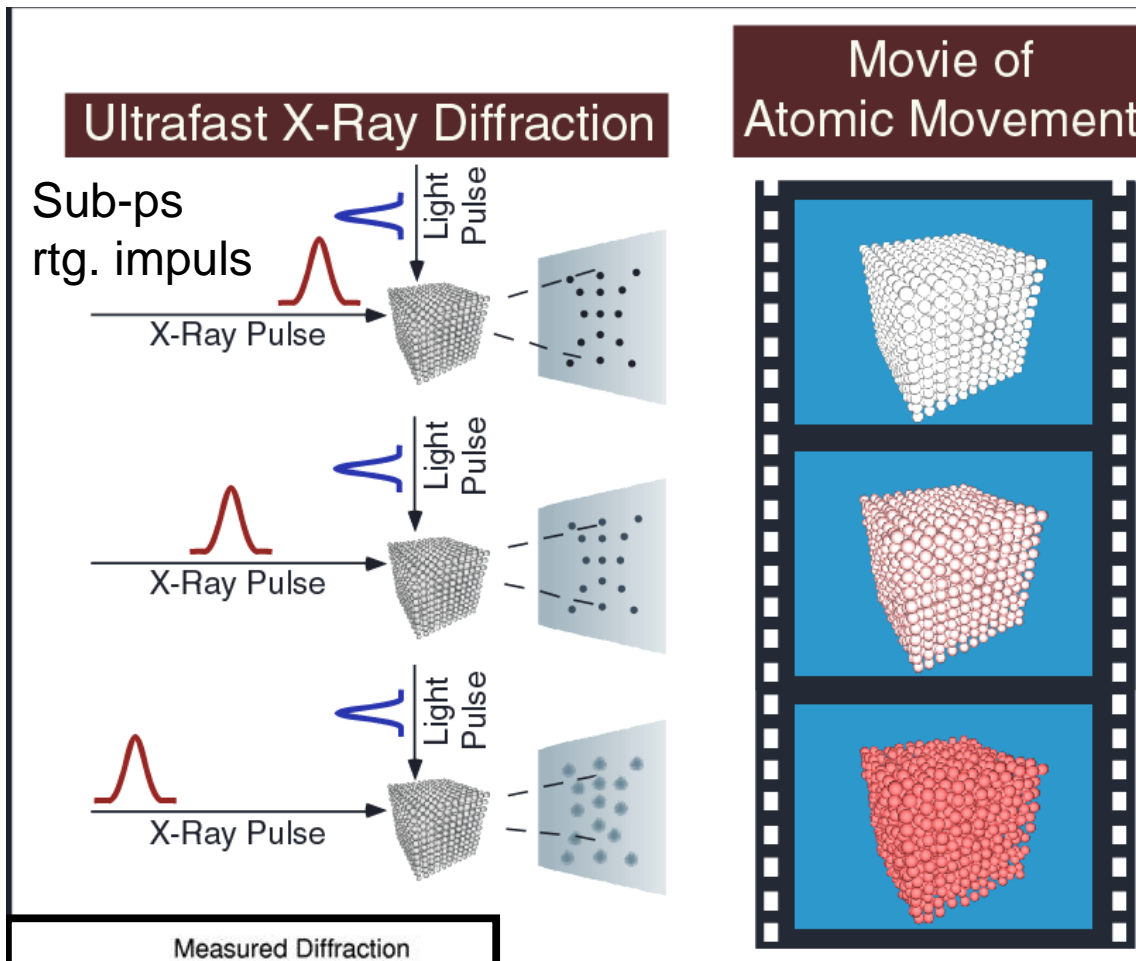
Moving frame of electron

Lab frame

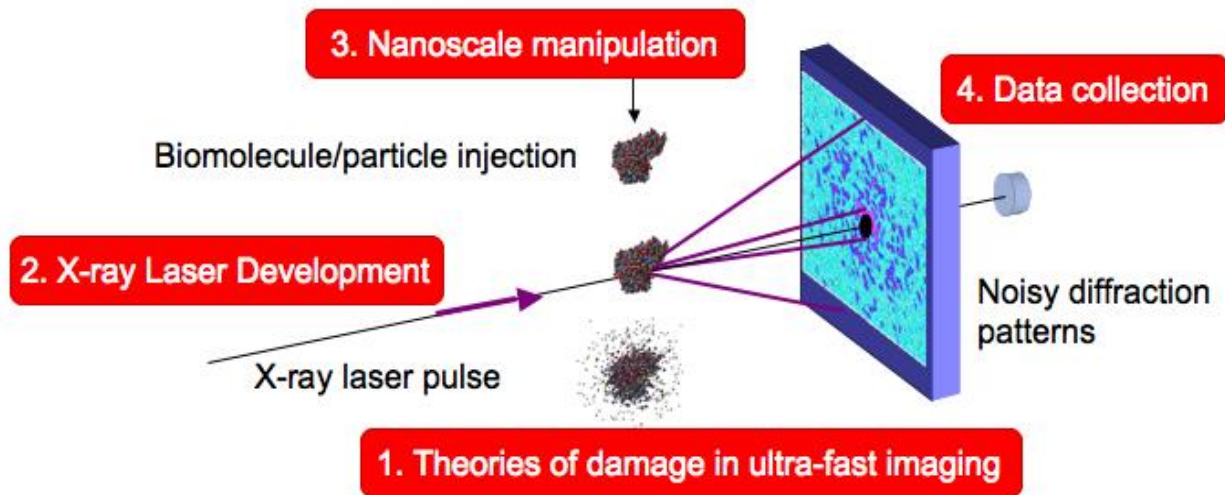

Snímkování pump-probe

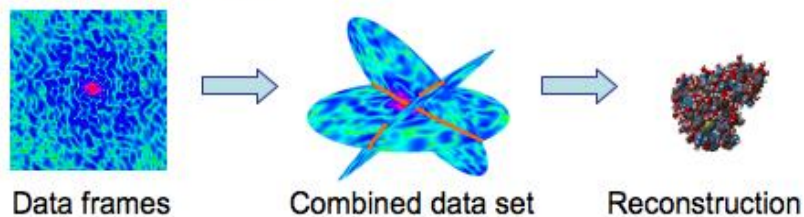

Snímkování v biomedicině

One pulse, one measurement

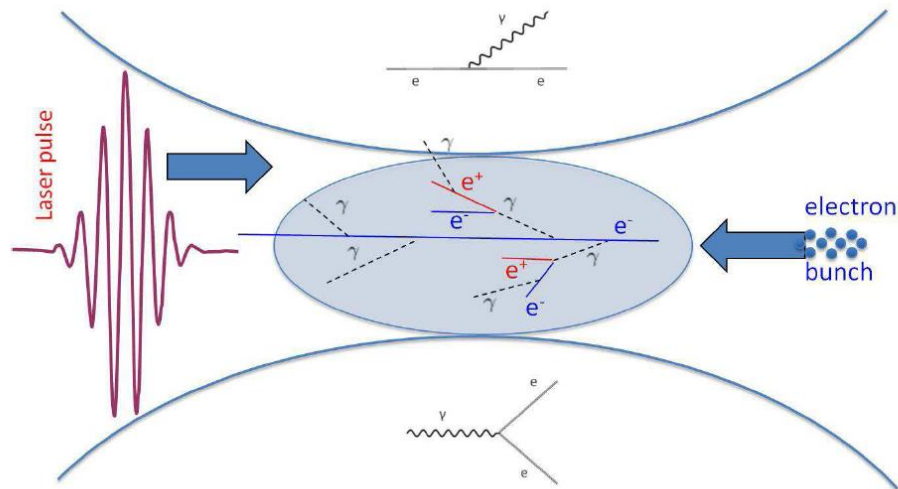

Combine many measurements

5. Data processing, phasing & reconstruction

- Ověření teoretických předpokladů kvantové elektrodynamiky
- Generování elektron-pozitronových párů z vakua
- Potřeba extrémně silné pole v laboratorní soustavě, ne však tolik silné ve velmi rychle se pohybující soustavě

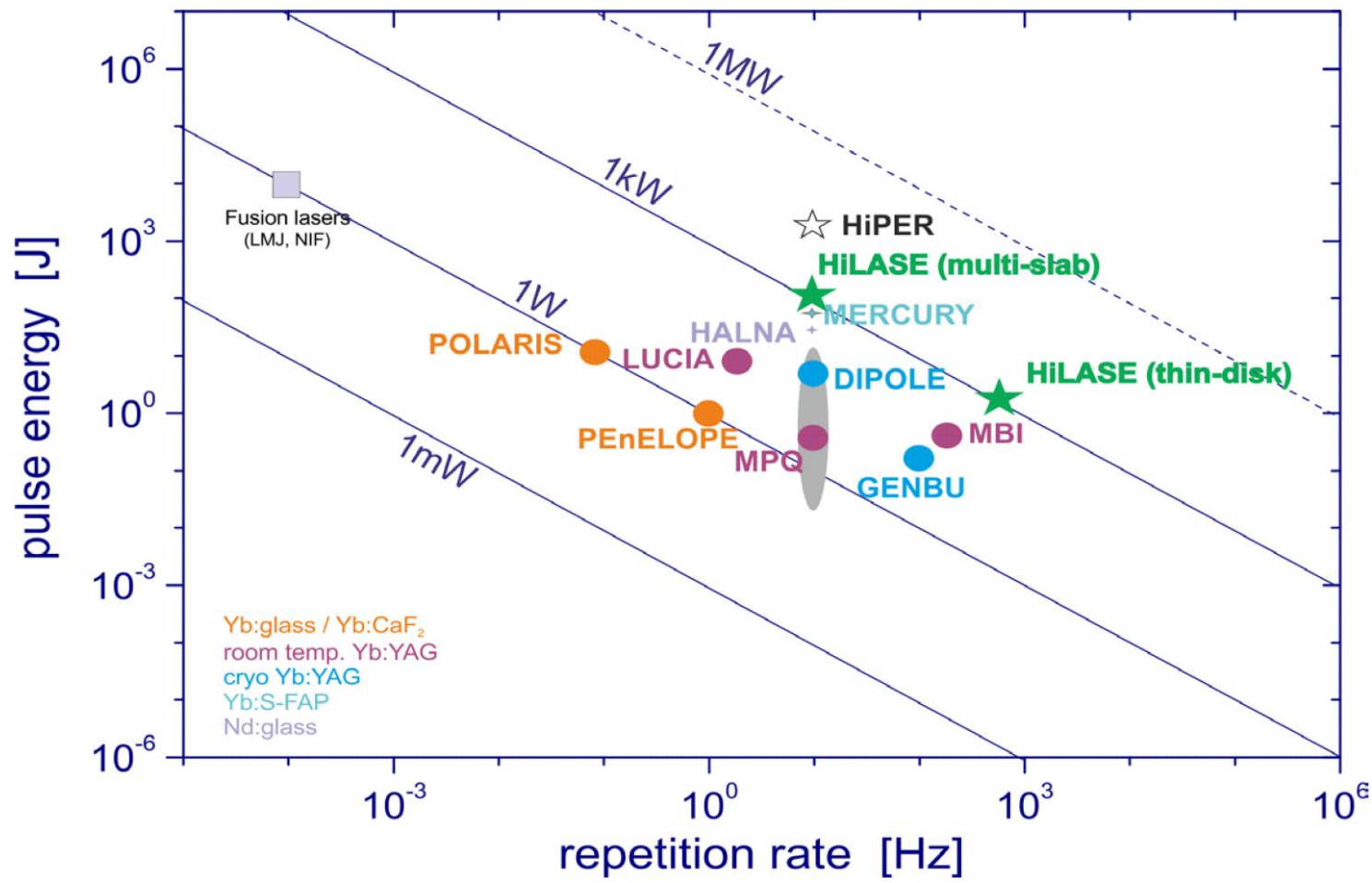

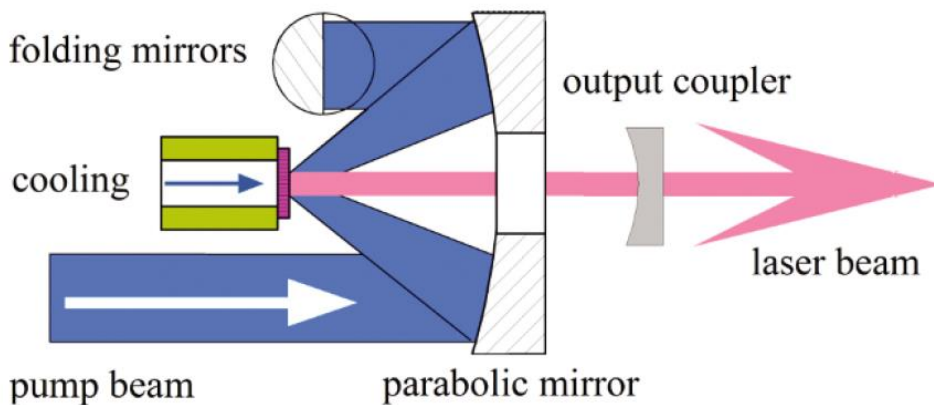
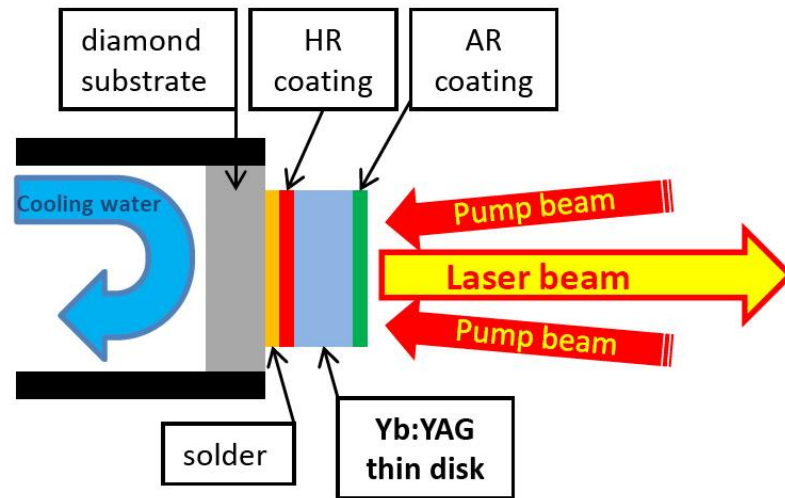
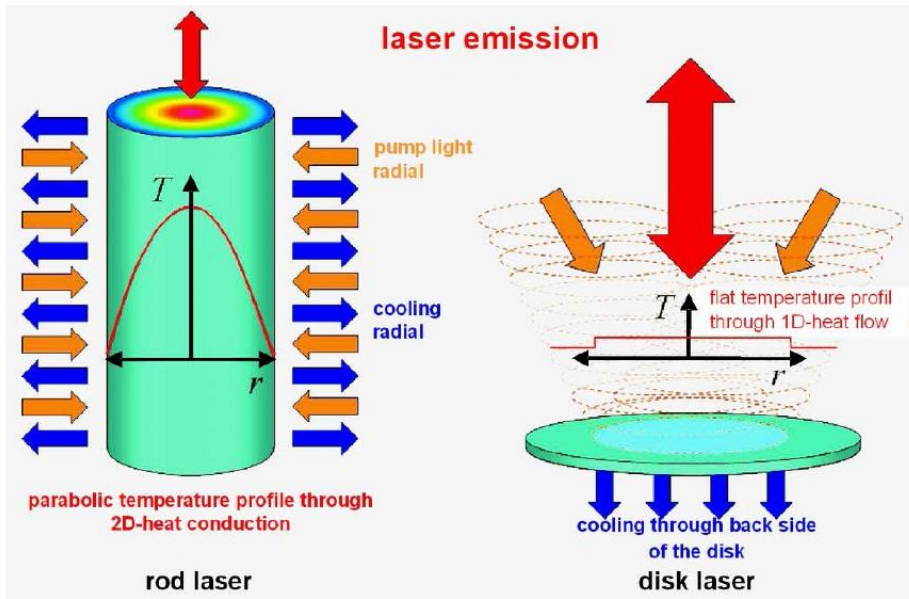
- Jednodušší simulace (1D) někdy možné počítat na běžném PC
- Středně náročné simulace počítáme na výkonných výpočetních serverech (např. 8x CPU se 4mi jádry, 128GB RAM)
- Nejnáročnější simulace na superpočítačích (doba výpočtu několik dní na několika tisíci CPU)

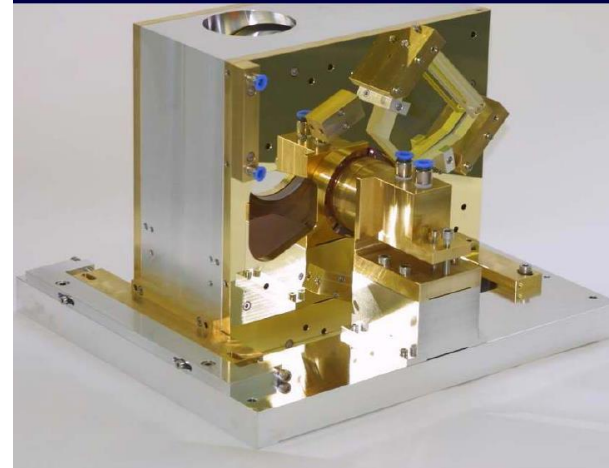
- **HiLASE: Nové lasery pro průmysl a výzkum**
- Regionální výzkumné centrum v OP VaVpl (851 MKč)
- Řešitel: Ing. Tomáš Mocek, PhD., absolvent KFE JFI ČVUT
- **Cílem je vyvinout vysokovýkonné pevnolátkové impulsní lasery s vysokou opakovací frekvencí (OF) a tedy vysokým středním výkonem (diodové čerpání)**
- **Výzkumný program 1:** Vývoj multi-J laserového systému kW třídy čerpaného diodami pro průmyslové a vědecké aplikace
  - Laser na technologii tenkých disků (100 – 300 mJ v několika ps s opakovací frekvencí 1-3 kHz, $\lambda = 1030$ nm)
  - DPSSL regenerativní zesilovač s velkou aperturou (LARA) – několik J s OF 100 Hz
- **Výzkumný program 2:** Vývoj laserového systému v oblasti 100 J/ 10 Hz rozšiřitelného na úroveň 1 kJ
  - Laser na multislab (mnoho desek z Yb:YAG keramiky) technologii, ns impulsy
- **Výzkumný program 3:** Vývoj klíčových technologií vysoko-repetičních zesilovačů ve spolupráci s průmyslem
  - podpora vybraných průmyslových aplikací a technologií využívajících laserů s vysokým průměrným výkonem, vyvinutých v rámci VP-1 a VP-2.

Princip tenkodiskového (thin-disc) laseru

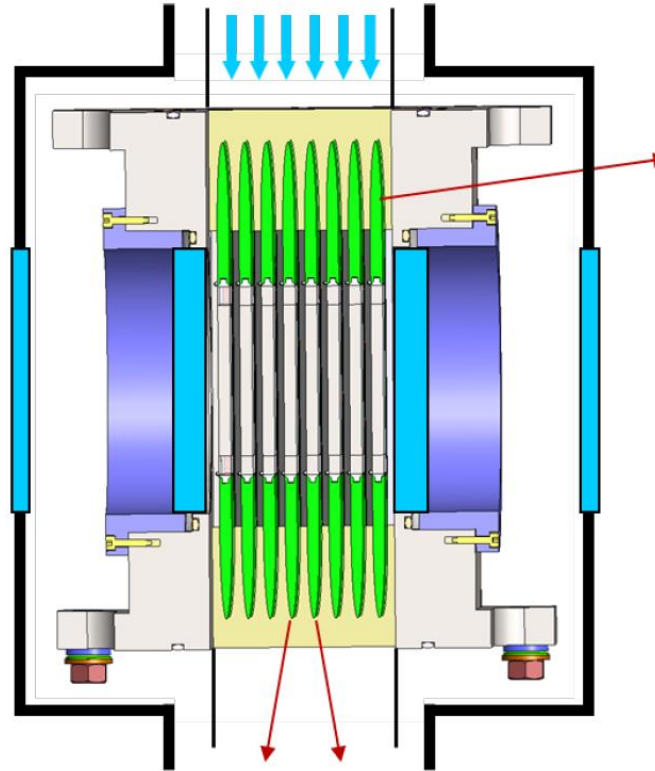
12 kW diode pump power
 Ø 35 mm; estimated energy: 2-3 J

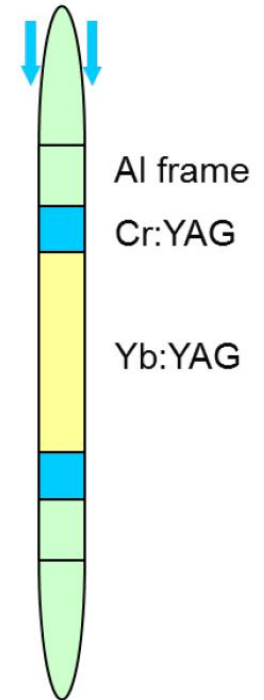

Princip mnohadeskového (multislab) laseru

- 8 Aluminium fins housing the slabs
- Vacuum insulation of the cooled part
- Cooling with He gas
- Temperature ~ 150 K

Fin detail

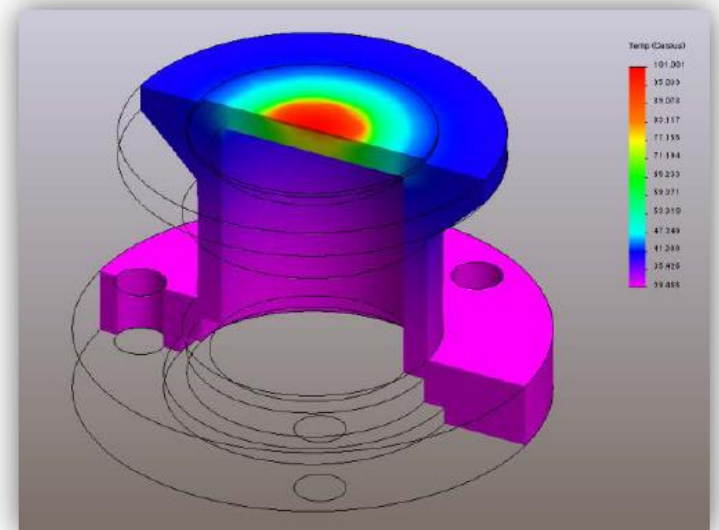

Varied doping density
• average doping 0.74 at.%

0.34	0.46	0.72	1.34	1.34	0.72	0.46	0.34
------	------	------	------	------	------	------	------

- Měření prahu poškození optických materiálů laserem
- Lasový peening (vytvrzování materiálů rázovou vlnou)
- Kompaktní zdroj měkkého rentgenového záření pro litografii (výroba integrovaných obvodů)
- Přesné řezání, vrtání a svařování speciálních materiálů pro letecký a automobilový průmysl
- Technologie laserového mikroobrábění
- Laserové odstraňování nátěru, laserové čištění povrchů

- V ČR i celé Evropě je katastrofální nedostatek laserových techniků a fyziků
- Výborná možnost uplatnění jak v akademické, tak i komerční sféře (na KFE chodí desítky nabídek zaměstnání)
- KFE je specializována na výchovu laserových techniků a fyziků (má výukové laserové laboratoře, které jinde nemají)
- KFE vychová i specialisty v oblasti počítačového modelování pro fyziky (obor Informatická fyzika)
- **Těšíme se, že k nám přijdete studovat**